

Ἡ Διάχυτη Θρησκεία καὶ ἡ ἐπαναμάγευση τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ

Δημητρίου Ἰω. Μπεκριδάκη*

Α. Ἡ θεωρία τῆς Πολιτισμικῆς Διάχυσης

Ἡ ἔννοια τῆς «διάχυσης» (*diffusion*) ἐμφανίστηκε στὶς κοινωνικὲς, ἀλλὰ καὶ στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, γιὰ νὰ περιγράψει τὴ διαδικασία διάδοσης καὶ διασπορᾶς ὑλικῶν στοιχείων καὶ τεχνολογιῶν, ἰδεῶν καὶ ἀξιῶν, κοινωνικῶν πρακτικῶν καὶ συμπεριφορῶν στὸν γενικὸ πληθυσμὸ ἢ μεταξὺ πληθυσμιακῶν καὶ κοινωνικῶν ομάδων¹. Στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, ἡ ἰδέα τῆς διάχυσης ἐμφανίστηκε κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. στὸ ἔργο ὀρισμένων ἀνθρωπολόγων καὶ θεωρητικῶν τοῦ πολιτισμοῦ (*diffusionists*), οἱ ὁποῖοι ἐπιχείρησαν νὰ ἐντοπίσουν τὸ «λίκνο τοῦ πολιτισμοῦ», τουτέστιν τὴν ἀρχαία πολιτισμικὴ παράδοση ἀπὸ τὴν ὁποία ὑποτίθεται πὼς ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ὅλες οἱ ἄλλες. Στὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειας αὐτῆς, θεωρήθηκε ὅτι ποικίλα πολιτισμικὰ στοιχεῖα μετανάστευσαν ἀπὸ τὸ πολιτισμικὸ κέντρο στὸ ὁποῖο ἐμφανίστηκαν (π.χ. ἀρχαία Αἴγυπτος) καὶ διαδόθηκαν πρὸς τὴν περιφέρειαν, μέσῳ τοῦ ἐμπορίου, τῶν ταξιδιῶν καὶ τῶν κατακτῆσεων. Ἡ μονιστικὴ αὐτὴ ἀντίληψη ἔδινε ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴν ἐπικοινωνία καὶ ἀντιλαμβανόταν τὴ διάχυση ὡς τὸν κυρίαρχο μηχανισμὸ ποὺ βρίσκεται στὸ ὑπόβαθρο τῶν πολιτισμικῶν ἐπιδράσεων καὶ μεταβολῶν ἐν γένει. Ἀπέναντί τῆς στάθηκαν οἱ πολιτισμικοὶ ἐξελικτιστές (*evolutionists*), οἱ ὁποῖοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸν Δαρβίνο καὶ τὸν Μπερξόν, ὑπερασπιζόνταν τὴν

* Ὁ Δημήτριος Ἰω. Μπεκριδάκης εἶναι κάτοχος Μ.Α. Θρησκευολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ θεολόγος ἐκπαιδευτικός.

1. Βλ. R. W. Perry, "Diffusion Theories", λήμμα στό: Ed. F. Borgatta & Rh. J. V. Montgomery (ἐκδ), *Encyclopedia of Sociology*, Vol. 1, The Gale Group, New York 2000, σσ. 674-681.

ανεξάρτητη ποικιλομορφία των πολιτισμικών χαρακτηριστικών, τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνονταν ὡς αὐτόνομα καὶ μὴ γραμμικὰ ἀναπτύγματα, ποὺ ἀναδύονται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἐπιμέρους παραδόσεων². Παρὰ τὶς ἀντιρρήσεις τῶν κορυφαίων ἀνθρωπολόγων τοῦ λειτουργισμοῦ (Malinowski, Radcliffe-Brown), ἡ θεωρία τῆς πολιτισμικῆς διάχυσης (*cultural diffusion theory*) θεμελιώθηκε στὴ βάση ἐμπειρικὰ τεκμηριωμένων ἐρευνῶν ποὺ πραγματοποιήθηκαν κυρίως ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν καὶ ἀκολούθων τοῦ Franz Boas, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἀποκτήσει ἰδιαίτερο κῦρος στὴν πορεία τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Πέντε εἶναι οἱ πυρηνικὲς παραδοχὲς τῆς συγκεκριμένης θεωρίας: Πρῶτον, τὰ διαχεόμενα στοιχεῖα συνήθως ὑφίστανται κάποιου εἴδους τροποποίηση κατὰ τὴ διαδικασία ἔνταξής τους στὸ νέο περιβάλλον. Δεύτερον, ἡ δυνατότητα προσαρμογῆς τῶν νέων στοιχείων στὸ σύστημα πεποιθήσεων τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος, ποὺ τὰ δέχεται, συνιστᾶ καθοριστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τους. Τρίτον, ἀντιστοιχῶς, ὅσα στοιχεῖα παρουσιάζονται ὡς ἀσύμβατα μὲ τὶς θεμελιακὲς ἀντιλήψεις τοῦ πολιτισμοῦ εἰσδοχῆς εἶναι πιθανώτερο νὰ ἀπορριφθοῦν. Τέταρτον, ἡ ἀποδοχὴ ἢ μὴ κάποιου στοιχείου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ χρησιμότητά του, ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἐξυπηρετεῖ κάποιες ἀνάγκες ἢ σχεδιασμοὺς ποὺ ἐνυπάρχουν ἐντὸς τοῦ πολιτισμοῦ εἰσδοχῆς. Πέμπτον, πολιτισμικὰ περιβάλλοντα μὲ ἱστορικὸ θετικῆς ἀποδοχῆς ἐπίσρακτων στοιχείων εἶναι πιθανώτερο νὰ φιλοξενήσουν καὶ νὰ διευκολύνουν ἐκ νέου διαδικασίες πολιτισμικῆς διάχυσης³.

Ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας τῆς διάχυσης ἀπὸ τὴν κοινωνιολογικὴ ἐξέταση τῶν –ἀγροτικῶν ἰδιαίτερος– περιοχῶν, ἀνέδειξε μίαν σειρὰ ἀπὸ γνωρίσματα, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ ἀποδειχθοῦν ἐξίσου χρήσιμα μὲ τὶς παραπάνω πυρηνικὲς θεωρήσεις κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐν λόγω θεωρίας στὸν χῶρο τῆς μελέτης τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν. Τέτοια εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ: τῆς ὁρατότητας (*observability*) τῶν διάχυτων ἰδεῶν, ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πολιτισμοῦ εἰσδοχῆς τῆς περιπλοκότητος ἢ συνθετότητας (*complexity*) τῶν διάχυτων στοιχείων, ἢ

2. Βλ. V. H. Mair, “Cultural Diffusion”, λήμμα στό: M. Cline Horowitz (ἐκδ.), *Gale New Dictionary of the History of Ideas*, Vol. 2, Thomson Gale, New York 2005, σσ. 587-588.

3. Βλ. Ann Stahl, “Innovation, Diffusion and Culture Contact”, *Journal of World Prehistory* 8 (1994), σσ. 51-112.

όποια αποτελεί άντένδειξη όσον αφορά την πιθανότητα και τὸ εὔρος τῆς ἀποδοχῆς τους· τοῦ σχετικοῦ πλεονεκτήματος (*relative advantage*) ποὺ δίδει ἢ υἰοθέτηση ἑνὸς νέου, διάχυτου στοιχείου σὲ σχέση μὲ τὴν μῆ-υἰοθέτησή του· και τέλος, τῆς δυνατότητας πειραματισμοῦ (*trialability*) μὲ τὰ νέα, διάχυτα στοιχεία, ἤτοι τῆς εὐελιξίας καί «ἐλαστικότητας» ποὺ διαθέτουν πρὸς τροποποίηση και προσαρμογὴ σὲ διαφορετικὸ πολιτισμικὸ συμφραζόμενο, κατὰ τὸ στάδιο τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τους⁴.

Μία ἀκόμη πτυχὴ τῆς θεωρίας τῆς πολιτισμικῆς διάχυσης, ποὺ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ, εἶναι ἐκείνη ποὺ ἀναφέρεται στὰ κοινωνιολογικὰ χαρακτηριστικὰ ὅσων πρῶτοι σπεύδουν νὰ ἀποδεχθοῦν και νὰ υἰοθετήσουν τὶς διάχυτες ἰδέες και πρακτικῆς. Τέτοια εἶναι τὸ ὑψηλὸ οἰκονομικοκοινωνικὸ *status*, ἡ ἀνθεκτικὴ σὲ συνθήκες ρευστότητας και ἀβεβαιότητας, ἡ ἀπόρριψη τοῦ δογματισμοῦ και τῆς μοιρολατρικῆς στάσης ἀπέναντι στὶς ἐξελίξεις, ὁ ὑψηλὸς βαθμὸς ἐνσωμάτωσης στὸ κοινωνικὸ σύστημα, ἡ μεγάλη ἐξοικείωση μὲ τὰ ψηφιακὰ μέσα και τὰ κοινωνικὰ δίκτυα και ἡ διαρκῆς ἀναζήτηση πληροφοριῶν ἐντὸς τοῦ σύγχρονου ἐπικοινωνιακοῦ πλαισίου. Τέλος, σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀποδοχὴ τῶν διάχυτων στοιχείων ἀπὸ τὸ εὐρὸ κοινὸ παίζουν τόσο οἱ διαδικασίες ἀντιγραφῆς και μίμησης (*imitation*) στάσεων, συμπεριφορῶν ἢ τρόπων σκέψεως, ποὺ συντελοῦνται στὸ ὑπέδαφος τῶν φιλελεύθερων μαζικοδημοκρατικῶν κοινωνιῶν, ὅσο και ἡ σύνθετη πραγματικότητα τῆς πολυεπίπεδης ἐπιμόλυνσης τοῦ κοινωνικοῦ σώματος (*social contagion*) μέσω τῆς ταχύτατης μετάδοσης πληροφοριῶν, ἰδεῶν, συναισθημάτων, συμβόλων, ἐνοιῶν και πεποιθήσεων, ποὺ συντελεῖται ἐντὸς τῆς μεταμοντέρνας ἐπικοινωνιακῆς συνθήκης⁵. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ θεωρία τῆς πολιτισμικῆς διάχυσης πιστεύουμε ὅτι μπορεῖ νὰ φανεῖ ἐξαιρετικὰ χρήσιμη στὴν ἐξέταση τῆς διασπορᾶς τῶν θρησκευτικῶν στοιχείων (ιδεῶν, πρακτικῶν, κ.λπ.), καθὼς τὰ τελευταῖα ἀποτελοῦν δομικὰ στοιχεία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάλυση τῆς διάχυτης πνευματικότητας, ποὺ ἀκολουθεῖ, λαμβάνει σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν τὴς ὅλες τὶς παραπάνω προϋποθέσεις, ὥστε οἱ ἔννοιες, οἱ ἀντιλήψεις και οἱ πρακτικῆς ποὺ ἐντοπίζονται ὡς διάχυτες νὰ ἀνταποκρίνονται στὰ

4. Βλ. R. W. Perry, *ὁ.π.*, 680.

5. Βλ. R. W. Perry, *ὁ.π.*, 681.

κριτήρια που έχει αναδείξει ή θεωρία της πολιτισμικής διάχυσης. Έπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθουμε στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου.

B. Οἱ φορεῖς τῆς διάχυσης: τὰ Νέα Θρησκευτικὰ Κινήματα

Μὲ τὸν ὄρο *Νέα Θρησκευτικὰ Κινήματα* (*New Religious Movements*, στὸ ἐξῆς Ν.Θ.Κ.) ἢ *Νέες Θρησκείες* (*New Religions*) ἢ σύγχρονη θρησκευσιολογικὴ ἔρευνα ἀναφέρεται σὲ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ὁμάδες, μεμονωμένες ὀργανώσεις καὶ δίκτυα ὀργανώσεων μὲ θρησκευτικὸ χαρακτήρα, ποὺ ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐξῆς, δραστηριοποιούμενες τόσο στὶς χώρες τοῦ λεγόμενου δυτικῆς κόσμου, ὅσο καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ πλανήτη, ἔτσι ποὺ κυριολεκτικὰ συνθέτουν ἓνα θρησκευτικὸ φαινόμενο παγκόσμιας ἐμβέλειας καὶ ἀπήχησης. Ὅπως δὴποτε, ἓνας ὀρισμὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου, ποὺ ἔχει δηλαδὴ ὡς μοναδικὸ κριτήριον προσδιορισμοῦ τὴ χρονικὴ τοποθέτηση, φαντάζει ἐξαιρετικὰ γενικευτικὸς καὶ ἀσαφής. Ὡστόσο, ἔχει προκύψει περίπου ὡς ἀναγκαιότητα, λόγω τοῦ τεράστιου πλήθους, τῆς γεωγραφικῆς διασπορᾶς καὶ τοῦ ἐτερόκλητου χαρακτήρα τῶν ὑπὸ ἐξέταση θρησκευτικῶν ὁμάδων. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ καθιστοῦν ἐξαιρετικὰ δύσκολο τὸ ἔργο τῆς ἐξεύρεσης ἑνὸς ὀρισμοῦ πρὸ περιεκτικῆς καὶ συστηματικῆς, ποὺ νὰ ἀποδίδει ἱκανοποιητικὰ ὅλο τὸ εὖρος τοῦ φαινομένου. Κάτι τέτοιο δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνομοιογενοῦς αὐτοῦ συνόλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν ταξινομήσεις. Τούναντίον μάλιστα, ἡ σχετικὴ ἔρευνα ἔχει ἀναδείξει πληθώρα τέτοιων κατηγοριοποιήσεων, ἄλλοτε μὲ βάση κοινὲς μεταφυσικὲς πεποιθήσεις καὶ τελετουργικὲς πτυχές, ἄλλοτε μὲ κριτήριον τὴν ἀποδοχὴ ἢ τὴν ἀπόρριψη τῶν ἀξιῶν καὶ ἀρχῶν τῆς κοινωνίας ἐκ μέρους τῶν νέων θρησκευτικῶν ὁμάδων, ἄλλοτε ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ δέσμευσης τῶν μελῶν τους καὶ τὸν τύπο ὀργάνωσης κάθε ὁμάδας, καὶ ἄλλοτε ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδιαίτερη θρησκευσιολογικὴ τους ταυτότητα ὡς συστημάτων τροπικότητων καὶ ὑποτροπικότητων τοῦ ἀπολύτου⁶. Γιὰ

6. Γιὰ τὰ Νέα Θρησκευτικὰ Κινήματα, τὴν ἱστορία τους, τὴν ἀλληλεπίδρασή τους μὲ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς νεώτερης ἐκκοσμίκευσης, ἀλλὰ καὶ τὶς διάφορες ταξινομήσεις ποὺ ἔχουν προταθεῖ, ἐνδεικτικὰ βλ. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Οἱ Νέες

τούς σκοπούς του παρόντος κειμένου πάντως, θεωρούμε ότι αρκεί μιὰ ἀδρῆ ταξινομήση σύμφωνα μὲ ἓνα σύνηθες κριτήριον ἀπὸ τῆ σχετικῆ ἐπιστημονικῆ βιβλιογραφία, τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὴν ἰδιαίτερον θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ παράδοσιν ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτουν ἱστορικὰ ἢ μὲ τὴν ὁποία συγγενεύουν θρησκευτικὰ τὰ διάφορα κινήματα. Ἐπομένως, μὲ βάση αὐτὸ τὸ κριτήριον, ἔχουμε:

I. Νέες θρησκευτικὲς κινήσεις, πὺ καταγράφονται ἀπὸ τὶς μεγάλες θρησκευτικὲς παραδόσεις τῆς ἀνθρωπότητος (*World Religions*), μονοθεϊστικὲς καὶ μὴ. Ἐδῶ ἀνήκουν ὅσες προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἰνδουισμό, τὸν Βουδισμό καὶ τὶς θρησκείες τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας. Κυρίαρχο γνώρισμα αὐτῶν εἶναι ὁ διαλογισμός. Ἐπίσης, ὅσες ἀνήκουν στὸ πνευματικὸ κλίμα τοῦ Ἰσλάμ καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὅπου ἡ ἔμφασις δίδεται στὶς μυστικὲς παραδόσεις τοῦ Σουφισμοῦ (*Sufism*) καὶ τῆς Καμπαλά (*Kabbalah*) ἀντίστοιχα. Τέλος, ὑπάρχουν ὁμάδες μὲ χριστιανικὸ χαρακτήρα, ὅπου συνήθως πρυτανεύουν ὁ μεσσιανισμός, ὁ ἀποκαλυπτισμός καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸ-ἐκστατικὸ στοιχεῖο.

II. Μία δευτέρη μεγάλη οἰκογένεια νέων ὁργανώσεων συνδέεται στενὰ μὲ τὸ ὑπόγειο, ἀλλὰ ὀρμητικὸ ρεῦμα τοῦ Δυτικοῦ Ἐσωτερισμοῦ, πὺ ἔχει μακρὰ προϊστορία στὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρον καὶ ἀναζωπυρώθηκε στὴν Εὐρώπη ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς⁷. Στὸ ὑπέδαφός του ριζώνουν

Θρησκείες: Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις καὶ Συστηματικὴ Θεώρησις», στὸν τόμο: *Δοκίμια Ἱστορίας τῶν Θρησκειῶν*, Ἑλληνικὰ Γράμματα, Ἀθήνα 1994, σσ. 143-179· ὁ ἴδιος, «Μιὰ Πρότασις Ταξινομήσεως τῶν Νέων Θρησκειῶν», στὸ: *Κύκκου Μαρτυρία, Ἀφιερωματικὸς Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτη Κύκκου καὶ Τηλλυρίας, Ἡγουμένου τῆς Ἱεράς, Βασιλικῆς καὶ Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Κύκκου, κ.κ. Νικηφόρου γιὰ τὰ πενήντα χρόνια ἐκκλησιαστικῆς του διακονίας*, Λευκωσία 2019, σσ. 863-872· R. Wallis, *The Elementary Forms of the New Religious Life*, Routledge & Kegan Paul, London 1984· Eil. Barker, "New Religious Movements: Yet Another Great Awakening?", στὸ: Ph. Hammond (ἐκδ.), *The Sacred in a Secular Age: Towards Revision in the Scientific Study of Religion*, University of California Press, Berkeley 1985· Irv. Hexham & K. Poewe (ἐκδ.), *New Religions as Global Culture: Making the Human Sacred*, Westview Press, Boulder 1997· L. L. Dawson, *Comprehending Cults: The sociology of New Religious Movements*, Oxford U. P., Ontario 1998· Br. Wilson & J. Cresswell (ἐκδ.), *New Religious Movements: Challenge and Response*, Routledge, London 1999· G. D. Chrystides, *Exploring New Religions*, Continuum, London 2001· Chr. Partridge (ἐκδ.), *New Religions: A Guide*, Oxford U.P., New York 2004· P. Clarke, *New Religions in Global Perspective*, Routledge, New York 2006.

7. Μιὰ συνοπτικὴ ἀλλὰ πολὺ κατατοπιστὴ ἱστορικὴ εἰσαγωγὴ στὴν παράδοσιν τοῦ Δυτικοῦ Ἐσωτερισμοῦ ἀποτελεῖ τό: N. Goodrick-Clarke, *The Western Esoteric Traditions:*

ἀποκρυφιστικές ἀντιλήψεις καὶ πρακτικές, ὅπως ἡ μαγεία καὶ ἡ μαντεία, ἡ ἀστρολογία καὶ ὁ πνευματισμός, ἡ θεουργία καὶ ἡ θεοσοφία. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό, διότι, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, οἱ κοσμοθεωρητικές καὶ ἀνθρωπολογικές ἀντιλήψεις τοῦ Ἑσωτερισμοῦ ἔχουν διαχυθεῖ εὐρύτατα ἐντὸς τοῦ σύγχρονου πνευματικοῦ περιβάλλοντος καὶ ἔχουν ἐπιδράσει καθοριστικά στὴ διαμόρφωσή του. Τὸ πολὺ γνωστὸ καὶ ἐμβληματικὸ μεταξὺ τῶν Νέων Θρησκειῶν κίνημα τῆς Νέας Ἐποχῆς (New Age) θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀναπτυχθεῖ κυρίως καὶ πρῶτιστα στὴ βάση σύγχρονων ἐκδοχῶν καὶ ἐρμηνειῶν τῆς παράδοσης τοῦ Δυτικοῦ Ἑσωτερισμοῦ καὶ δευτερευόντως μόνον ἔχει ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ στοιχεῖα τῆς Ἀνατολικῆς θρησκευτικότητας, τὰ ὁποῖα ἔχει προσαρτήσῃ καὶ ἀφομοιώσῃ μόνον στὸν βαθμὸ ποὺ συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐσωτεριστικὴ του προϋπόθεσιν⁸.

III. Μια τρίτη ὑποκατηγορία νέων θρησκειῶν συνθέτει τὸ φαινόμενο τοῦ *Νεοπαγανισμοῦ*, ποὺ ἀναπτύχθηκε κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου καὶ ὀλόκληρο τὸν 20ὸ αἰῶνα⁹. Ἐδῶ μιλάμε γιὰ κινήσεις ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἀναθερμάνουν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς αὐτόχθονες καὶ ἐθνικές

A Historical Introduction, Oxford University Press, New York 2008. Μιὰ ἐξαιρετικὴ συστηματικὴ θεώρηση τοῦ Δυτικοῦ Ἑσωτερισμοῦ ὑπάρχει στό: W. J. Hanegraaff, *Western Esotericism: A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury Academic, London 2013. Τέλος, μιὰ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ φαινομένου, μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὶς σύγχρονες ἐκφάνσεις του, βρῖσκει κανεὶς στὸν ἔξοχο συλλογικὸ τόμο: E. Asprem & K. Granholm (ἐκδ.), *Contemporary Esotericism*, Equinox, Sheffield 2013.

8. Τὴ θέση αὐτὴ ἔχει τεκμηριωμένα ὑποστηρίξει ὁ W. J. Hanegraaff, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*, State University of New York Press, New York 1998. Πέραν τῆς θεωρητικῆς ἰσχυρῆς καὶ πολὺ ἀναλυτικῆς πραγματείας τοῦ Hanegraaff, θεμελιακὲς μελέτες γιὰ τὴ Νέα Ἐποχὴ εἶναι τὰ: Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Ἐποχὴ: Ἡ Θρησκευτολογικὴ Ταυτότητα ἐνός Κινήματος», *Ἐξοδος*, τ. 6, 17-29 καὶ τ. 7, σσ. 41-61· P. Heelas, *The New Age Movement*, Blackwell, Oxford 1997· N. Drury, *The New Age: Searching for the Spiritual Self*, Thames & Hudson, London 2004, καθὼς καὶ οἱ συλλογικοὶ τόμοι: St. J. Sutcliffe & In Sælid Gilhus (ἐκδ.), *New Age Spirituality: Rethinking Religion*, Routledge, New York 2014 καὶ D. Kemp & J. R. Lewis (ἐκδ.), *Handbook of New Age*, Brill, Leiden 2007.

9. Γιὰ τὸν Νεοπαγανισμὸ ἐνδεικτικὰ βλ. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Ὁ Νεοπαγανισμὸς ὡς Νέα Θρησκεία», *Σύναξη*, τ. 69 (1999), σσ. 23-28· ὁ ἴδιος, «Νεοπαγανισμὸς καὶ Ἑλληνικότητα», *Ἐπικοινωνία* (Ἀπρ.-Ἰουν. 2003), σσ. 23-25, καθὼς καὶ τοὺς συλλογικοὺς τόμους: M. Strmiska (ἐκδ.), *Modern Paganism in World Cultures: Comparative Perspectives*, ABC-CLIO, Santa Barbara 2005 καὶ M. Pizza & J. R. Lewis (ἐκδ.), *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, Leiden 2009.

θρησκείες, οί οποίες δυσφημίστηκαν στο παρελθόν ως ειδωλολατρικές και έκτοπίστηκαν κατά την επικράτηση του Χριστιανισμού. Στόχος τους είναι ή ανάδειξη και αξιοποίηση του θεωρούμενου ως πολύτιμου αποθέματος «άνωτερης», «φυσικής» ή «αυτόχθονης» σοφίας, πού υποτίθεται ότι κατείχαν οί αρχαίοι λαοί – από τους ιθαγενείς της Άμερικανικής ήπειρου και τους σαμάνους της κεντρικής Άσίας έως τους αρχαίους Έλληνες και τους Αιγυπτίους, τους Κέλτες και τους Βίκινγκς. Στην υποομάδα αυτή εντάσσεται και ή εγγώρια τάση επιστροφής στην αρχαία Έλληνική ή «Πατρώα», όπως την αποκαλούν συνήθως οί θιασώτες της, θρησκεία του Δωδεκάθεου. Έξωραϊσμένη εικόνα για τó παρελθόν, νοσταλγία των δομών και αξιών της παραδοσιακής κοινότητας και συλλογικότητας, ρομαντική εξιδανίκευση της υπαίθρου και της «λαϊκής ψυχής», εξύμνηση της αυθεντικότητας, της φυσικότητας και του πρωτογενούς χαρακτήρα, πού δήθεν είχαν οί παραδοσιακοί πολιτισμοί, είναι μερικά θεμελιακά γνωρίσματα της τάσης αυτής – μαζί με όλα τά γνωστά και μη εξαιρετέα υποπροϊόντα της στον χώρο της ιδεολογίας (ρατσισμός, έθνικισμός, μισαλλοδοξία). Στο πλαίσιο της νεοπαγανιστικής φαντασίωσης, ή φύση αποκτά ξανά χαρακτήρα ιερό και μυστηριώδη: από άψυχη πρώτη ύλη, διαθέσιμη προς έκμετάλλευση στο πλαίσιο του τεχνικού πολιτισμού, μετατρέπεται σε ζωντανή και παλλόμενη θεϊκή ολότητα πού αξιώνει εκ νέου τον ανθρώπινο σεβασμό (Gaia Theory). Τό μαγικό κοσμοείδωλο αναστηλώνεται και όρισμένες πτυχές του επιστρατεύονται ακόμη και στον χώρο της οικολογίας, προκειμένου να αναθερμανθεί ή ευαισθησία και τó ενδιαφέρον προς τó φυσικό περιβάλλον. Με τον τρόπο αυτό τó οικολογικό έπιχείρημα ευελπιστεί να αποκτήσει μεταφυσικό βάθος (Deep Ecology). Παράλληλα, τó θηλυκό στοιχείο υπερτονίζεται σε μιá προσπάθεια να στηλιτευθεί ή αυταρχική και έξουσιαστική φιγούρα του Θεού-Πατρός, και να άκυρωθεί ό υποτιθέμενα καταπιεστικός χαρακτήρας των μονοθεϊστικών θρησκειών. Προς την κατεύθυνση αυτή υίοθετούνται αντιλήψεις και συμβολισμοί από τις παγανιστικές λατρείες της φύσης και της γονιμότητας. Τόν Θεό-Πατέρα αντικαθιστά ή Θεά-Μητέρα και αντίστοιχα την Θεολογία έκτοπίζει ή «Θεα-λογία» (Thealogy), αναλαμβάνοντας να ανάδειξει τις θεωρούμενες ως θηλυκές όψεις του Θείου: την άποδοχή του διαφορετικού, την άγάπη, τή συγχώρεση, την άνεκτικότητα και τόν έρωτισμό.

IV. Μία άλλη ομάδα εναλλακτικῶν κινήματων εἶναι ἀπόλυτα προσανατολισμένη στὴν *ψυχοσωματικὴ θεραπεία*. Οἱ ομάδες ποὺ προσφέρουν εναλλακτικὲς θεραπείες συνήθως ἀκροβατοῦν ἐπὶ τῆς ἐπισφαλοῦς μεθορίου μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ μυστικισμοῦ. Δανείζονται στοιχεῖα ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ψυχολογίας, τῆς ψυχοθεραπείας ἢ τῆς ὀλιστικῆς ἰατρικῆς καὶ τὰ ἀναμειγνύουν μὲ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις καὶ τεχνικὲς ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς θρησκείας. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δημιουργία μιᾶς εὐρύτατης γκάμας *Ψυχοτεχνολογιῶν (Psycotechnologies)*, τουτέστιν εναλλακτικῶν μεθόδων αὐτοβελτίωσης καὶ αὐτοθεραπείας, αὐτογνωσίας καὶ αὐτοπραγματώσεως. Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξη, ἡ διεύρυνση τῆς συνείδησης καὶ ἡ ἐκδήλωση τοῦ θεϊκοῦ δυναμικοῦ, ποὺ λανθάνει στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὑποκειμένου, προβάλλουν στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὡς αὐτοσκοπὸς ἐν τούτοις, στὴν πραγματικότητά λειτουργοῦν ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξη τοῦ πραγματικοῦ στόχου, ποὺ εἶναι ἡ βελτίωση τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς θέσης τοῦ ἀτόμου. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ἄλλωστε, τὰ κινήματα ποὺ ὑπηρετοῦν τέτοιους στόχους ἔχουν καταγραφεῖ στὴν ἔρευνα ὡς *Θρησκείες τοῦ Ἐαυτοῦ (Self-Religions)* καὶ ὡς *Θρησκείες τῆς Εὐμάρειας ἢ τῆς Εὐτυχίας (Prosperity or Well-Being Religions)*¹⁰. Ἐντούτοις, ἡ ἀντίληψη ποὺ θέτει τὴν πνευματικότητα στὴν ὑπηρεσία τῆς εὐημερίας δὲν περιορίζεται στοὺς κύκλους τῶν ὀπαδῶν τῶν εναλλακτικῶν ομάδων, ἀλλὰ υἱοθετεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς τῶν παραδοσιακῶν θρησκειῶν. Τὸ γνωστὸ motto ποὺ ἀποδίδει τὴ συγκεκριμένη λογικὴ (*“The Best Of Both Worlds”*) μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ, τρόπον τινά, ὡς ἡ προμετωπίδα τῆς *μεταμοντέρνας συναίνεσης*, καθὼς ἐκφράζει τὴ θρησκευτικὴ συνείδηση τοῦ ἐφησυχασμένου καταναλωτῆ-πολίτη τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν ἀναφορικὰ μὲ τὰ πνευματικὰ ζητήματα. Ἐνὸς εἴδους ἀνθρώπου, δηλονότι, ποὺ νομίζει πὼς μπορεῖ νὰ ἀναζητήσει τὸν Θεὸ καὶ νὰ ἀναμετρηθεῖ μὲ τὰ θεμελιακὰ ἐρωτήματα τῆς ὑπαρξῆς, χωρὶς νὰ χρειασθεῖ νὰ διακινδυνεύσει τὴν ἔξοδό του ἀπὸ τὴν νεοφιλελεύθερη ἀξιολογία, στὴν κορυφῆ τῆς ὁποίας βρίσκεται τὸ ἀγοραῖο αἴτημα γιὰ κέρδος, ἐπιτυχία καὶ εὐτυχία.

V. Τέλος, ὑπάρχει καὶ μία ἑτερόκλητη ομάδα κινήσεων, οἱ ὁποῖες ἀντλοῦν τὴν ταυτότητά τους ἀπὸ διάφορες κοσμικὲς (*secular*) πηγές,

10. Σχετικὰ μὲ τὴν ομάδα αὐτὴν εἰσαγωγικὰ βλ. P. Heelas, “Western Europe: Self-Religions”, στὸν συλλογικὸ τόμο: P. Clarke (ἐκδ.), *The World’s Religions: The Study of Religion, Traditional and New Religions*, Routledge, London 1991.

ὅπως εἶναι ἡ λογοτεχνία τοῦ φανταστικοῦ, ὁ κινηματογράφος καὶ τὸ διαδίκτυο, ἡ λατρεία τῶν λογιῶν εἰδώλων τῆς μουσικῆς, τοῦ ἀθλητισμοῦ καὶ τοῦ θεάματος, καθὼς καὶ ἡ παραφιλολογία ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐμφάνιση Α.Τ.Ι.Α. καὶ ἐξωγήινων ὄντων. Ἰδιαίτερα τὸ φαινόμενο τῶν λεγομένων *UFO Cults* παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ θρησκευολογικὸ ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνο διότι ἔχει μεγάλη ἀπήχηση στὴ μαζικὴ κουλτούρα (π.χ. ταινίες ἐπιστημονικῆς φαντασίας), ἀλλὰ κυρίως διότι συγχωνεύει ἐντὸς τοῦ ὀρισμένα τυπικὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι ὁ μεσσιανισμὸς καὶ ὁ ἀποκαλυπτισμὸς, ἡ πίστη ὅτι ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς εἶναι δημιουργήμα ἐξωγήινων ἐπισκεπτῶν, ἡ ἀντίληψη ὅτι ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου λανθάνει ἓνας οὐράνιος, ἀστρικῆς καταγωγῆς πυρήνας κ.ἄ.¹¹. Ὅλα αὐτὰ συμπλέκονται μὲ τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς ἐπιστήμης ὡς τοῦ κατ' ἐξοχὴν φορέα τῆς ἀλήθειας καὶ τὴν ἀποθέωση τῆς τεχνικῆς ὡς ὑπέρτατης βαθμίδας ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ – ἀντιλήψεις, ὡς γνωστὸν, κατ' ἐξοχὴν νεωτερικῆς.

Ὅλες οἱ παραπάνω κατηγορίες Ν.Θ.Κ. ἐκπροσωποῦνται καὶ στὴ χώρα μας, ἄλλες λιγώτερο καὶ ἄλλες περισσότερο. Ὡστόσο, τὸ παρὸν ἄρθρο δὲν στοχεύει στὴν ἀναλυτικὴ παρουσίαση εἰδικώτερων στοιχείων ποὺ συνδέονται μὲ τὰ Ν.Θ.Κ., ποὺ δραστηριοποιοῦνται στὴν Ἑλλάδα σήμερα. Κι αὐτὸ γιὰ δύο κυρίως λόγους. Ὁ πρῶτος θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ποσοτικός, καθὼς συνδέεται μὲ τὸ γεγονός ὅτι τέτοια ἀναλυτικὰ στοιχεῖα πολὺ ἀπλᾶ δὲν ὑπάρχουν ἢ, κι ὅταν ἀνευρίσκονται, εἶναι ἐλάχιστα. Καμμία ἀνεξάρτητη μεγάλης κλίμακας ἐμπειρικὴ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμη διενεργηθεῖ στὸν τομέα αὐτόν, οὔτε καὶ στὸ στοιχειῶδες ἐπίπεδο τῆς καταγραφῆς τῶν ἐπιμέρους ομάδων ἢ τῆς στατιστικῆς ἀποτίμησης τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ὑπαρξή τους μεγεθῶν. Οἱ σποραδικῆς ἀναφορῆς καὶ μελέτες, ποὺ δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκεντρώσει κάποιος, εἶναι ἀποσπασματικῆς, ἀφοροῦν ἐπιμέρους ομάδες ἢ ἀντιλήψεις, ἀλλὰ δὲν ἐπιχειροῦν συνολικῆς ἀποτιμήσεις τοῦ φαινομένου¹². Ἡ Ἐκκλησία

11. Σχετικὰ μὲ τὴν ομάδα αὐτὴν εἰσαγωγικὰ βλ. Chr. Partridge (ἐκδ.), *UFO Religions*, Routledge, New York 2003.

12. Ἀπὸ τίς λίγες τέτοιες ἐργασίες ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴ μελέτη: Δημ. Οὐλῆς, *Ἡ Πνευματικότητα ὡς Ὑπόσχεση Εὐτυχίας: Τὸ Παράδειγμα τοῦ Μορφωτικοῦ καὶ Μη-Κερδοσκοπικοῦ Σωματείου «Ἀρμονικὴ Ζωή»*, (ἀδημοσίευτη διδ. διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Ἀθήνα 2010.

τῆς Ἑλλάδος μονάχα, γιὰ τοὺς δικούς της ἀπολογητικούς σκοπούς, ἔχει ἐκπονήσει ἤδη ἀπὸ τὸ 1993 τὴ σύνταξη ἐνὸς καταλόγου «Ὁμάδων Ἀσύμβατων μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Πίστη», ὅπως τὸν ἐπιγράφει. Ὁ κατάλογος αὐτὸς εἶναι ἐγκυκλιμένος ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο καὶ περιλαμβάνει 496 «Αἰρέσεις» καὶ «Παραθρησκείες», σύμφωνα μὲ τὴ διατύπωση τῶν σχετικῶν ἐγγράφων¹³. Ὡστόσο, ὅπως εἶναι εὐνόητο, τόσο ἀπὸ τὸν κατάλογο αὐτόν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ γενικώτερη ἀντιαιρετική γραμματεία τῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξαγάγει ἀσφαλῆ ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα. Ὅποτε, ὅποιος ἐπιθυμεῖ νὰ μελετήσῃ τὸ φαινόμενο στὴν Ἑλλάδα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀρχίσει περίπου ἀπὸ τὸ μηδέν – σὲ ἀντίθεση βέβαια μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὶς ὑπόλοιπες εὐρωπαϊκὲς χῶρες. Ἄν πάντως ἰσχύουν καὶ στὴ χώρα μας τὰ μεγέθη καὶ οἱ ἀναλογίες ποὺ ἰσχύουν σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο –καὶ προσωπική μας ἀντίληψη εἶναι ὅτι πράγματι ἰσχύουν σὲ μεγάλο ποσοστὸ– τότε μιλάμε γιὰ μερικὲς ἑκατοντάδες νέες θρησκευτικὲς κινήσεις, οἱ ὁποῖες συγκεντρώνουν μικρὸ συνήθως ἀριθμὸ ἀφοσιωμένων καὶ τακτικῶν μελῶν. Γύρω ἀπὸ αὐτὸν τὸν πυρῆνα ἀναπτύσσεται μία κινητικότητα ἀνθρώπων, ποὺ εἶτε συμερίζονται κάποιες ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῆς ὁμάδας ἀλλὰ χωρὶς ἄλλη ἐμπλοκή, εἶτε βρίσκονται σὲ μία φάση πνευματικῆς ἀναζήτησης καὶ προσέρονται γιὰ νὰ δοκιμάσουν τὶς προσφερόμενες ἐναλλακτικὲς. Ὅπως καὶ νὰ ᾿χει πάντως, ὅλες οἱ ἐνδείξεις μαρτυροῦν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν

13. Ὁ σχετικὸς κατάλογος καταρτίσθηκε ἀπὸ τὴν Ε΄ Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη Ἐντεταλμένων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ Ἱερῶν Μητροπόλεων διὰ θέματα Αἰρέσεων καὶ Παραθρησκείας (Ναύπακτος 13-15/05/1993) καὶ συμπληρώθηκε ἀπὸ τὴ Ζ΄ Πανορθόδοξη Συνδιάσκεψη Ἐντεταλμένων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ Ἱερῶν Μητροπόλεων διὰ θέματα Αἰρέσεων καὶ Παραθρησκείας (Ἀλιάρτος, 20-26/09/1995). Τὸν σχετικὸν κατάλογο καὶ τὰ πορίσματα τῶν Συνδιασκέψεων αὐτῶν μπορεῖ νὰ βρεῖ κάποιος στὸν ἰστότοπο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (<http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/heresies/heresies.htm>). Ἀνάλογον κατάλογο 150 «αἰρέσεων» ποὺ δροῦν στὴν Κύπρο ἔχει καταρτίσει ἡ ὁμάδα τοῦ Εἰδικοῦ Ἐνημερωτικοῦ Συνεδρίου γιὰ Θέματα Αἰρέσεων καὶ Παραθρησκείας στὴν Κύπρο (Ἱερὰ Μονὴ Τροοδιτίσης, 15-16 Ἰουνίου 1996), στό: π. Χριστόφορος Τσιάκκας, *Νεοφανεῖς Αἰρέσεις: Ποιμαντική, Κοινωνικὴ καὶ Νομικὴ Ἀντιμετώπισή τους*, ἐκδ. Ἄθως, Ἀθήνα 2006, σσ. 197-202. Μία ἀναλυτικὴ κριτικὴ στὸν ἀντιαιρετικὸ (anti-cult) λόγο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος βλ. στό: Δημ. Μπεκριδάκης, «Ὁρθοδοξία καὶ Νέες Θρησκείες: Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀποτίμηση τῆς Θρησκευτικῆς Ἑτερότητας», στὸν τόμο: Δημ. Μαγριπλῆς (ἐπιμ.), *Πολιτισμὸς καὶ Διαφορετικότητα: Ἐμεῖς καὶ οἱ Ἄλλοι*, ἐκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 493-512.

μελών των Ν.Θ.Κ., που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα, δεν είναι μεγάλος.

Όσον αφορά την έσωτερική θρησκευτική ζωή της κάθε ομάδας, θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι αυτή συνήθως είναι υποβαθμισμένη, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων: άραιες συγκεντρώσεις, αναιμιχές τελετουργικές πτυχές, χαλαροί δεσμοί μεταξύ των μελών, κινητικότητα και έναλλαγή ιδεών, πρακτικών, ακόμη και μελών, ανάμεσα στις ομάδες – γενικώς ένα κλίμα ρευστότητας. Αντίστοιχα, εξαιρετικά ισχυρή είναι και η δημόσια παρουσία των διαφόρων Ν.Θ.Κ., καθώς απουσιάζουν οι πρωτοβουλίες στο επίπεδο της πολιτικής δράσης και της άνοικτης τοποθέτησης πάνω στα διάφορα ζητήματα που απασχολούν τη νεοελληνική κοινωνία. Ασφαλώς αυτή η αφάνεια όφειλεται σε μεγάλο βαθμό στην άπροκάλυπτα άποροριπτική και έχθρική στάση που επιδεικνύει απέναντι στα Ν.Θ.Κ. ή Εκκλησία της Ελλάδος, αλλά και στην αντιφατική στάση των media, έντυπων και ηλεκτρονικών. Τα τελευταία, ενώ στεγάζουν και προωθούν με μεγάλη προθυμία και μεθοδικότητα μία σειρά από διάχυτες έναλλακτικές θρησκευτικές ιδέες και πρακτικές (γιόγκα, φένγκ-σούι, αστρολογία, όλιστικές θεραπείες κ.ά.), σπάνια αναφέρονται στις ομάδες που υποτίθεται πως αντιπροσωπεύουν και έναρκώνουν τις ιδέες αυτές.

Ο δεύτερος λόγος, για τον οποίο η αναφορά μας στα Ν.Θ.Κ. που δραστηριοποιούνται στην ελληνική επικράτεια έχει έντελως συνοπτικό χαρακτήρα, είναι ποιοτικός. Συνδέεται με το γεγονός ότι δεν είναι τα αριθμητικά δεδομένα και οι στατιστικές μετρήσεις που συνιστούν την ουσία των φαινομένων των Ν.Θ.Κ., αλλά το είδος των αντιλήψεων και πρακτικών που αυτά εισηγούνται, καθώς και η διάχυση των ιδεών αυτών στο κοινωνικό σώμα. Η διάχυση αυτή διενεργείται κυρίως μέσα από την πληθωρική και οργανωμένη παρουσία των Νέων Θρησκευτικών Κινημάτων στο διαδίκτυο, όπου υπάρχουν πολλές χιλιάδες ιστοσελίδων, οι οποίες είτε συνδέονται άπευθείας με αυτά, είτε προπαγανδίζουν το είδος της θρησκευτικότητας που εκείνα αντιπροσωπεύουν. Καθώς σημαντικό κομμάτι της ζωής της ανθρωπότητας έχει μετακομίσει πλέον στις άχανεις ψηφιακές ήπειρους του κυβερνοχώρου, η εμφάνιση των λογής θρησκευτικών ομάδων εκεί (σε όρισμένες περιπτώσεις, μόνο εκεί) είναι αναμενόμενη, εξαιτίας τόσο της εύκολιας πρόσβασης, όσο

καὶ τῶν ἄπειρων δυνατοτήτων ποὺ δίνονται γιὰ παγκόσμια διάδοση τῶν θρησκευτικῶν τους πεποιθήσεων. Ὡς *online religions*, συνεπῶς, τὰ Ν.Θ.Κ. ἔχουν μετατραπεί τρόπον τινὰ σὲ παγκόσμιες εἰκονικὲς θρησκείες, οἱ ὁποῖες ἐπιδροῦν σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης τῶν δισεκατομμυρίων νομάδων τοῦ διαδικτύου. Μὲ ἕναν λόγο, ἡ σημασία τῶν Ν.Θ.Κ. ἔγκειται στὸ ὅτι λειτουργοῦν ὡς πηγὲς καὶ τροφοδότες διάχυτης θρησκευτικότητας. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ καθηγ. Παπαλεξανδρόπουλος: «[...] τὸ πραγματικὸ μέτρο τῆς δύναμης τῶν νέων θρησκειῶν εἶναι κάτι ποὺ βρίσκεται πέρα ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς. Τὸ μέτρο αὐτὸ εἶναι ὁ βαθμὸς ἐπηρεασμοῦ καὶ διαμόρφωσης τοῦ διάχυτου θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος τὸν ὁποῖο ἀσκοῦν, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι πραγματικὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλος. Συχνὰ μάλιστα, σὲ διάφορα μέρη τοῦ πλανήτη, μεγαλύτερος ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἀσκοῦν οἱ παραδοσιακὲς θρησκείες»¹⁴. Ἡ σημαντικώτατη αὐτὴ παρατήρηση μᾶς ἀποκαλύπτει μία ὄψη τοῦ φαινομένου, ποὺ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὶς ἐπιμέρους ἐναλλακτικὲς ὁργανώσεις, ὁμάδες καὶ κινήσεις. Σὲ αὐτὴν θὰ ἐπικεντρωθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον μας στὴ συνέχεια τοῦ ἀρθροῦ, καθὼς τούτη ἡ θρησκευτικὴ διάχυση ἔχει προκαλέσει μία εὐρύτερη ποιοτικὴ μεταβολή: τὴν ἀλλαγὴ τοῦ θρησκευτικοῦ παραδείγματος, δηλαδὴ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται καὶ προσεγγίζει τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἱερότητα. Πρόκειται, κατὰ τὴ γνώμη μας, γιὰ μία ριζικὴ μετατόπιση τοῦ θρησκευτικοῦ ἄξονα τῶν δυτικῶν τουλάχιστον κοινωνιῶν – μία μετατόπιση, ποὺ πρῶτα καὶ κύρια ἀφορᾷ τὸ πεδίο τῶν ἱεροφανειῶν, καθὼς νέοι τόποι ἐντοπισμοῦ τῆς ἱερότητας ἔρχονται στὸ προσκήνιο. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ συνετέλεσε στὴν ἐμφάνιση

14. Βλ. Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, «Νέα Θρησκευτικότητα καὶ Ἐσχατολογία», στὸν συλλογικὸ τόμο: Π. Καλαϊτζίδης (ἐπιμ.), *Ἐκκλησία καὶ Ἐσχατολογία*, ἐκδ. Καστανιώτης, Ἀθήνα 2001, σ. 376. Ὡς μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς θρησκευτολογίας, στὰ μέσα περίπου τῆς δεκαετίας τοῦ '90, θυμᾶμαι τὸν καθηγητὴ Στέλιο Παπαλεξανδρόπουλο νὰ μᾶς τονίζει μὲ ἔμφαση, στὶς παραδόσεις του γιὰ τὰ Νέα Θρησκευτικὰ Κινήματα, ὅτι ἡ σημασία τους ὡς θρησκευτικῶν φαινομένων δὲν εἶναι ποσοτικῆς ἀλλὰ ποιοτικῆς τάξεως μέγεθος. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ποτὲ δὲν ἔφυγε ἀπὸ τὸ μυαλό μου, καθὼς τὴν θεωροῦσα ἀπολύτως ἔγκυρη, καὶ ἔκτοτε προσπάθησα νὰ τὴν ἀξιοποιήσω σὲ ὅ,τι ἔγραφα σχετικὰ μὲ τὴ Νέα Πνευματικότητα. Κοντὰ τριάντα χρόνια μετὰ, ἀποτελεῖ εὐτύχημα ποὺ τὸ περιοδικὸ *Θεολογία* φιλοξενεῖ ἕναν τόμο ἀφιερωμένο στὴ διερεύνηση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ιδέας, μὲ θεματολογία σχετικὴ μὲ τὴ Διάχυτη Θρησκεία καὶ ὑπὸ τὸν γενικὸ συντονισμό τοῦ ἴδιου τοῦ εἰσηγητῆ τῆς, τοῦ Καθηγ. Παπαλεξανδρόπουλου.

(και στη χώρα μας), μιὰς νέας θρησκευτικής συνείδησης, ή όποία, με τη σειρά της, όδήγησε στην επικράτηση μιὰς νέας θρησκευτικής κουλτούρας. Στην ανάλυση που ακολουθεί, με τον όρο «νέα θρησκευτική κουλτούρα» έννοούμε ένα κλίμα θρησκευτικών ιδεών, πεποιθήσεων, πρακτικών προερχομένων από ποικίλα και αντιφατικά ένιοτε πνευματικά περιβάλλοντα, έντος του όποιου αναπτύσσονται εύρύτατες διαδικασίες πολιτισμικής παραγωγής, καλλιτεχνικής έκφρασης και έμπορικης έκμετάλλευσης (λογοτεχνία, κόμικς, κινηματογράφος, μουσική, είκαστικά, ψηφιακά παιχνίδια, εφαρμογές κ.ά.), οι όποίες είναι άμεσα επηρεασμένες από τις ιδέες και τις πεποιθήσεις που διακινούνται στο έσωτερικό του¹⁵.

Γ. Τά περιεχόμενα της διάχυσης: ή ρευστή Πνευματικότητα

Οί ιστορικοί και κοινωνιολόγοι της θρησκείας έχουν αποκαλέσει τη μεταμοντέρνα αυτή θρησκευτική τάση *Πνευματικότητα* (Spirituality), τοποθετώντας μπροστά από τον όρο συνήθως τó πρόθεμα *νέα*, *έν-αλλακτική* ή *προοδευτική*, προκειμένου νά τη διαφοροποιήσουν από ανάλογα ή παρόμοια φαινόμενα του παρελθόντος¹⁶. Αυτή έκανε την

15. Όφεις της πολιτισμικής παραγωγής που συνδέονται με τη Νέα Πνευματικότητα βλ. C. M. Cusack & Al. Norman (έκδ.), *Handbook of New Religions and Cultural Production*, Brill Academic Publications, Leiden 2012.

16. Ανάλογο περιεχόμενο έχει και ό όρος *Νέα Θρησκευτική Συνείδηση*, τον όποιον εισήγαγαν οι Charles Y. Glock και Robert N. Bellah, στον πρωτοποριακό για την έποχή του τόμο που έπιμελήθηκαν με τον ίδιο τίτλο: *New Religious Consciousness*, University of California Press, Berkeley 1976. Δέν θεωρούμε όμως προτιμητέο τον όρο αυτόν έναντι του Spirituality, έκτος των άλλων και διότι ή χρήση του στη σχετική βιβλιογραφία είναι περιορισμένη. Για τη Νέα Πνευματικότητα εισαγωγικά βλ. G. Lynch, *The New Spirituality: An Introduction to Progressive Belief in the Twenty-first Century*, I. B. Tauris, New York 2007, D. Lyon, *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times*, Polity Press, Cambridge 2008 και Δ. Μπεκριδάκης, «Έναλλακτικές Θρησκευτικές Ταυτότητες στη Μεθόριο Μοντέρνου-Μεταμοντέρνου: Έ Η Περίπτωση της Νέας Πνευματικότητας» στον τόμο: Δ. Μαγριπλής (έπιμ.), *Κριτικές Προσεγγίσεις στον Όρθόδοξο Πολιτισμό: Όφεις του Έλληνικού Παραδείγματος*, έκδ. Α. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 222-268. Όστόσο, κορυφαίο για τη Νέα Πνευματικότητα είναι τó δίτομο έργο: Chr. Partridge, *The Re-Enchantment of the West: Vol. 1,2, Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture and Occulture*, T&T Clark, London 2005.

ἐμφάνισή της στοὺς κόλπους τῶν δυτικῶν κοινωνιῶν μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἀλλὰ ἡ παγκοσμιοποίηση καὶ ἡ ἔκρηξη τῶν ψηφιακῶν μέσων ἐπικοινωνίας ποὺ ἀκολούθησαν τὴν ἔχουν ἀναδείξει σὲ οἰκουμενικὸ μέγεθος μὲ εὐρεία ἀποδοχή. Τὰ Ν.Θ.Κ. συνιστοῦν ἴσως τὴν πιὸ συμβατικὰ θρησκευτικὴ πτυχὴ τοῦ φαινομένου τῆς Νέας Πνευματικότητας, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι τροφοδοτοῦν ἐκπεφρασμένα ἢ ἀθέλητα μὲ τὶς ποικίλες ἀντιλήψεις καὶ πρακτικὲς τοὺς τὸ εὐρύτερο πνευματικὸ κλίμα ποὺ αὐτὴ συνθέτει. Ἐπομένως, τὰ Ν.Θ.Κ. μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς πηγές καὶ φορεῖς διάχυτων θρησκευτικῶν ιδεῶν. Εἶναι σημεῖα καὶ ἐνδείξεις ὅτι κάτι ἀλλάζει στὸν χῶρο τῆς θρησκευτικότητας. Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὰ ἡ ἀλλαγὴ. Ἀναμφίβολα, ἡ παρουσία τοὺς σὲ μία κοινωνία εἶναι ἓνας ἀσφαλῆς δείκτης τῆς ἀπήχησης καὶ τῆς διάχυσης ποὺ ἡ ρευστὴ Πνευματικὴ ἔχει στὸ κοινωνικὸ σῶμα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μοναδικός – ἴσως οὔτε κἂν ὁ πιὸ σημαντικός. Ποιοὶ ἄλλοι χῶροι, ἀντιλήψεις ἢ συμπεριφορὲς μποροῦν νὰ λειτουργήσουν ἐπίσης ὡς τέτοιοι δείκτες θὰ γίνεи κατανοητὸ ἀμέσως μόλις ἐστιᾶσουμε λίγο περισσότερο στὴν ἀνάλυση καὶ τὴ σημασία τοῦ ἐν λόγω φαινομένου.

Ὅπως εἶπαμε, ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 καὶ μετὰ μιὰ καινούργια μορφή θρησκευτικῆς κουλτούρας ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της στὶς κοινωνίες τοῦ λεγόμενου ἀνεπτυγμένου κόσμου, ἐρχόμενη νὰ ἀντιπαρατεθεῖ τόσο στὸν χριστιανισμὸ τῆς παράδοσης ὅσο καὶ στὸν ἀθεϊσμὸ τῆς ἐκκοσμικευμένης νεωτερικότητας. Τὰ αἷτια τοῦ φαινομένου αὐτοῦ εἶναι πολλὰ καὶ σύνθετα, ἐν τούτοις δύο ἦταν τὰ κεντρικὰ Συμβάντα (μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνει στὸν ὄρο ὁ Alain Badiou), ποὺ εἶχαν προηγηθεῖ καὶ ποὺ συνέβαλαν στὴ ριζικὴ ἀπαξίωση τοῦ κοσμοθεωρητικοῦ καὶ ἀξιολογικοῦ ἀποθέματος τοῦ παρελθόντος. Τὸ ἓνα ἦταν ὁ λεγόμενος Θάνατος τοῦ Θεοῦ, ἡ χρεοκοπία δηλαδὴ τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς κληρονομιάς, καὶ ἡ συνακόλουθη ἔκπτωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θεσμοῦ. Τὸ ἄλλο ἦταν ἡ Κρίση τῆς Νεωτερικότητας, ἡ τραγικὴ διάφευση τῶν ἐλπίδων ποὺ εἶχαν ἐκθρέψει ἡ οὐμανιστικὴ παράδοση καὶ ὁ ἐργαλειακὸς ὀρθολογισμὸς καὶ ἐμπειρισμὸς τῆς τεχνοεπιστήμης τῶν Νέων Χρόνων. Στὰ ἔτη ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἡ ἔντονη κρίση νοήματος, ποὺ χτύπησε τὶς δυτικὲς κοινωνίες, ὥθησε τοὺς νέους ἰδιαίτερα ἀνθρώπους, καθὼς καὶ σημαντικὴ μερίδα τῆς καλλιτεχνικῆς πρωτοπορίας καὶ διανόησης, στὸ νὰ ἀμφισβητήσουν ὄχι

άπλως τις συνεπαγωγές, αλλά τις ίδιες τις δομικές παραμέτρους και κοσμοθεωρητικές προϋποθέσεις της νεωτερικής σύμβασης. Μία από τις διεξόδους ήταν τὸ νὰ στραφοῦν πρὸς ἐναλλακτικές πηγές προκειμένου νὰ ἀναζητήσουν φρέσκιες ιδέες, ἀξίες καὶ ἰδανικά. Ἡ ἀθρόα μετανάστευση πνευματικῶν δασκάλων καὶ καθοδηγητῶν (guru) ἀπὸ τὴν Ἴαπων Ἀνατολή καὶ ἡ συνακόλουθη μεταφύτευση πληθώρας ἀνατολικῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν στὴ Δύση λειτούργησαν ὡς ἔναυσμα γιὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς νέου θρησκευτικοῦ κλίματος. Ταυτόχρονα, τὰ ἰσχυρὰ ρεύματα ἀναβίωσης (ἀκριβέστερα: *ἐπανερμηνείας*) τοῦ παγανισμοῦ, τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, ποὺ κυλοῦσαν ὑπογείως ἤδη ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. καὶ παλαιότερα, βγήκαν τώρα ὀρμητικὰ στὴν ἐπιφάνεια καὶ τροφοδότησαν μὲ πλῆθος θρεπτικῶν συστατικῶν τὴν ὑπὸ διαμόρφωση νέα θρησκευτικὴ συνείδηση. Ἰδρύθηκαν ἑκατοντάδες νέες θρησκείες, ἀναρίθμητα σεμινάρια ἄρχισαν νὰ λειτουργοῦν, κέντρα προώθησης τῶν νέων ιδεῶν ἐγκαινιάστηκαν, κοινόβια καὶ ashrams ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἔκρηξης αὐτῆς. Μὰ πάνω ἀπὸ ὅλα ἀναπτύχθηκε μία νέα θρησκευτικὴ κουλτούρα καὶ ἰδεολογία, ποὺ ἄλλαξε ριζικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ δυτικὸς ἄνθρωπος προσεγγίζει τὴν ἱερότητα. Ἐκεῖνο ποὺ τώρα ἔγινε σημαντικὸ δὲν εἶναι πιά ἡ ἔνταξη στοὺς κατεστημένους θρησκευτικούς ὀργανισμούς (χριστιανικὲς Ἐκκλησίες), ἡ τυπικὴ συμμετοχὴ στὰ τελετουργικά τους καὶ ἡ ἄκριτη ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων πίστεως ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴν, ἀλλὰ ἡ διαρκὴς πνευματικὴ ἀναζήτηση τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἐπιλογὴ ἀπὸ μιὰ εὐρεῖα γάμα θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων καὶ πρακτικῶν, ποὺ πλέον κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα καὶ διατίθενται σὲ ἀφθονία, προκειμένου νὰ ἱκανοποιήσουν τὶς ἰδιαίτερες πνευματικὲς ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες του. Συντελέστηκε, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ θεσμικὴ θρησκεία (ἐν προκειμένῳ τὸν Χριστιανισμό) στὴν ἰδιωτικὴ πνευματικότητα, ἡ ὁποία μὲ τὸν καιρὸ ἐδραιώθηκε ὡς καλότερα ἀνταποκρινόμενη στὶς κοινωνικοοικονομικὲς καὶ ψυχολογικὲς παραμέτρους τοῦ μεταμοντέρνου χρησιμοθηρικοῦ ἀτομικισμοῦ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀφύπνιση, γιὰ τὴν ὁποία κάνουμε λόγο, εἶναι ἓνα φαινόμενο ἐξαιρετικὰ σύνθετο καὶ πολύπτυχο καὶ ἐπομένως εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ βρεθεῖ ἓνας ὀρισμὸς ποὺ νὰ καλύπτει ἱκανοποιητικὰ καὶ ἀπολύτως ὄλες τὶς ὀψεις του.

Ἐν τούτοις, ἡ θρησκευολογικὴ ἐξέταση μπορεῖ νὰ ἀπομονώσῃ μίαν σειρά ἀπὸ κοινούς μεταφυσικούς καὶ κοσμοθεωρητικούς ἄξονες, πὺ συνέχουν τὴ ρευστὴ αὐτὴ Πνευματικότητα. Ἡ μονιστικὴ καὶ ὀλιστικὴ κατεύθυνση στὴν ὄντολογία, ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐπικέντρωση τῶν ἱεροφανειῶν, ἡ ἐξατομίκευση καὶ ψυχολογικοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ, ἡ ἀπόλυτη πρόταξη τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας ἔναντι τῶν θεσμοποιημένων δογματικῶν ἐκφράσεων, ἡ γνωσιολογικὴ ποιότητα τῆς σωτηριολογίας, ὁ ἐκλεκτικὸς σχετικισμὸς καὶ συγκρητισμὸς στὴ χρῆση στοιχείων ἀπὸ ποικίλα πνευματικὰ περιβάλλοντα, ἡ ἐργαλειοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ μὲ ταυτόχρονη ἔμφαση στὴ θεραπεία καὶ ἡ αἰσιόδοξη φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, εἶναι οἱ κυριώτεροι ἀπὸ τοὺς ἄξονες αὐτούς¹⁷. Ὅμως, τὸ μεθοδολογικὸ θεμέλιο ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομεῖται ἡ σκηνὴ τῆς Πνευματικότητας συνδέεται μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς εὐρύτατης διάχυσης πλήθους θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων, πεποιθήσεων, ἀξιῶν καὶ πρακτικῶν. Ἡ διάχυση εἶναι ἀκριβῶς ἡ κοινωνικὴ λειτουργία πὺ γεννᾶ, συντηρεῖ, μεταπλάθει καὶ ἀναπτύσσει τὸ φαινόμενο πὺ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς ρευστὴ Πνευματικότητα. Ἐπιπλέον, στὴ βάση τῆς διάχυσης εἶναι πὺ ἡ Πνευματικότητα διασταυρῶνεται μὲ τὴ μεταμοντέρνα κοινωνικο-οικονομικὴ καὶ πολιτισμικὴ σύμβαση καὶ ἀλληλεπιδρᾶ μαζί της – διαμορφώνεται ἀπὸ αὐτὴ καὶ ταυτόχρονα τὴν ἀναδιαμορφώνει.

Ι. Ἡ πρώτη ἀντίληψη πὺ γνωρίζει εὐρύτατη διάχυση στὸ περιβάλλον τῆς Πνευματικότητας ἀφορᾶ τὴν ἀξίωση γιὰ ἐπιστημονικὴ ἐγκυρότητα – ἀξίωση πὺ προβάλλεται διαρκῶς καὶ ἔντονα ἀπὸ ὅλους τοὺς φορεῖς τῆς νέας θρησκευτικῆς κουλτούρας. Στὴ βάση τῆς ἐκζήτησης τῆς ἐπιστημονικότητας, ἡ Πνευματικότητα ζητᾶ νὰ διαχωρίσῃ τὴ θέση της ἀπὸ τὴ Θρησκεία. Διόλου τυχαῖα, οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποι τῶν Ν.Θ.Κ. ἀπορρίπτουν κατηγορηματικὰ τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν «θρησκείες» καὶ ἀποφεύγουν συστηματικὰ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν συγκεκριμένον χαρακτηρισμὸ σὲ ὅτιδήποτε τὰ ἀφορᾶ. Ἄν μελετήσῃ κανεὶς τὰ ἔντυπα τῶν ὀργανώσεων αὐτῶν, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι

17. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὴ θρησκευολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἄξωνων τῆς Νέας Πνευματικότητας, ὅπως τοὺς ἔννοοῦμε ἐδῶ, βλ. Δ. Μπεκριδάκη, «Ἐναλλακτικὲς Θρησκευτικὲς Ταυτότητες...», ὅ.π., σσ. 241-253.

προτιμοῦν νὰ αὐτοσυστήνονται ὡς θεραπευτικὲς κοινότητες ποὺ ἀκολουθοῦν ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία, ἐνῶ ἡ σχέση τους μὲ τὴ θρησκεία –ὅταν γίνεται ἀποδεκτὴ– περιορίζεται στὸ γεγονός ὅτι ἀξιοποιοῦν ἢ βελτιώνουν κάποιες πανάρχαιες θρησκευτικὲς ιδέες καὶ τεχνικὲς μὲ σκοπὸ νὰ ἐνισχύσουν τὰ προγράμματα θεραπείας καὶ αὐτοπραγμάτωσης ποὺ προσφέρουν. Στὴν πραγματικότητα βέβαια, ἐκεῖνο ποὺ κάνουν εἶναι ἀπλῶς νὰ ἐπαναδιατυπώνουν μία σειρὰ ἀπὸ γνωστὲς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις καὶ μεταφυσικὲς ὑποθέσεις μὲ ὄρους ἐπιστημονικοὺς ἢ ἐπιστημονικοφανεῖς, προκειμένου νὰ τίς προωθήσουν ὡς «μοντέρνες» καὶ «ἀποτελεσματικὲς». Στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ μία διαδικασία μεταποίησης καὶ ἀνακαίνισης τοῦ παραδοσιακοῦ ὕλικου, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὲ ἐποχὲς μετα-παραδοσιακὲς καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ νέες ἀνάγκες καὶ ἀπαιτήσεις. Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπολύτως φυσικὸ καὶ ἀναμενόμενο. Ἐφ’ ὅσον ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς ἀναγνωρίζει στὴν ἐνότητα τεχνολογίας καὶ ἐπιστήμης (Technoscience) τὸν ὑπέρτατο νομιμοποιητικὸ τοῦ λόγου, ἐφ’ ὅσον τὴν ἀποδέχεται ὡς τὸ μοναδικὸ κριτήριον ποὺ διαθέτει γιὰ νὰ διακρίνει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψεῦδος, τὸ σωστὸ ἀπὸ τὸ λάθος καὶ τὸ πραγματικὸ ἀπὸ τὸ φαντασιώδες, ἡ θρησκεία δὲν μπορεῖ νὰ διασωθεῖ παρὰ μονάχα ἐὰν προσδεθεῖ στὸ ἄρμα τῆς τεχνοεπιστήμης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ἀναζητεῖ μία δευτέρη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐπανέλθει στὸ προσκήνιο καὶ νὰ ἀνακτήσει τὸ ἀπολεσθὲν γνωσιολογικὸ καὶ κοινωνικὸ κῶρος του. Μόνο ποὺ τώρα ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ ἐχθρὸς ἔχει μετατραπῆ σὲ σύμμαχο: ἀπὸ κατ’ ἐξοχὴν ὄργανο ἀπομάγευσσης τοῦ κόσμου συνεπικουρεῖ κατὰ τρόπο εἰρωνικὸ στὴ ραγδαία ἐπαναμάγευσή του.

II. Μία δευτέρη διάχυτη τάση, πολὺ συγγενικὴ μὲ τὴν προηγούμενη, συνδέεται μὲ τὴν κατηγορικὴ προσταγὴ τῆς *χρησιμοθηρίας*. Στὴ νέα θρησκευτικὴ κουλτούρα, ἡ πνευματικὴ πρέπεια νὰ εἶναι ὠφέλιμη καὶ ἀποτελεσματικὴ. Νὰ ἀνταποκρίνεται δηλαδὴ στὸ πάγιο αἶτημα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιὰ πρακτικότητα, γιὰ ὄρατὰ ἀποτελέσματα καὶ γιὰ ἄμεσες λύσεις. Δὲν συγκινοῦν πλέον οἱ μεταφυσικὲς ἀναζητήσεις τῶν παλαιῶν θρησκειῶν (π.χ. ἡ διδασκαλία τοῦ χριστιανισμοῦ γιὰ τὴ μεταθανάτια τύχη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς), ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ κυρίως καὶ πρωτίστως ἐνδιαφέρει εἶναι οἱ ἄμεσες πρακτικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ θὰ ἔχει γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἢ ἐφαρμογὴ

τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ιδέας ἢ πρακτικῆς. Εὐοδώνεται ἔτσι ἡ ἐργαλειακὴ καὶ χρησιμοθηρικὴ ἐκμετάλλευση τῆς θρησκευτικότητος, ἀφοῦ ἡ ὅποια πίστη ἀντιμετωπίζεται ὡς μέσο ἐξυπηρέτησης ἀπολύτως ἀπτῶν ἐνδοκοσμικῶν στόχων (ψυχосωματικὴ ὑγεία καὶ θεραπεία, προσωπικὴ εὐτυχία, ἐπαγγελματικὴ καὶ οἰκονομικὴ εὐημερία κ.ἄ.). Ἡ ἀλήθεια μιᾶς θρησκευτικῆς ιδέας ἢ μεθόδου κρίνεται συνεπῶς ἀπὸ τὴ λειτουργικότητά της, ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικότητά με τὴν ὅποια μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει μία ποικιλία ψυχосωματικῶν προβλημάτων καὶ ἀδιεξόδων ποὺ ταλανίζουν τὸ ὑποκείμενο. Καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτῆ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀναμενόμενο. Ἀναπτυσσόμενη στοὺς κόλπους τοῦ πλέον προηγμένου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα, ἡ νέα θρησκευτικὴ ιδεολογία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένη με τὸ νεώτερο τεχνικὸ πνεῦμα¹⁸. Δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ υἱοθετεῖ πλήρως τὶς ἐγγενεῖς ἀξιολογικὲς τοῦ προκείμενου, ποὺ σχετίζονται με τὰ θεμελιακὰ αἰτήματα τῆς πρακτικότητος καὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος. Κατὰ συνέπεια, ἡ πραγματιστικὴ ταύτιση ὠφέλειας καὶ ἀλήθειας διαπερνᾷ ὁλόκληρο τὸ φάσμα τῶν διάχυτων ἐναλλακτικῶν θρησκευτικῶν πρακτικῶν.

III. Τρίτο χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ μεγάλη εὐαισθησία ποὺ ἐπιδεικνύεται στὰ πεδία διάχυσης τῆς Πνευματικότητος γιὰ τὸ φυσικὸ περιβάλλον. Σὲ αὐτὸ συντείνει ἡ παγανιστικὴ κοσμοθεώρηση ποῦ, ὅπως εἶδαμε, δεσπόζει στὸν συγκεκριμένο χῶρο καὶ προωθεῖ μία εἰκόνα γιὰ τὴ φύσιν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν «τόπο» φανέρωσης καὶ προσοικείωσης τῆς ἱερότητος. Σὲ ἐποχὲς ἔντονης οἰκολογικῆς ἀνησυχίας καὶ περιβαλλοντικῆς ὑποβάθμισης, ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη συνιστᾷ ἓνα φαντασιακῆς τάξεως ἀντίβαρο στὴν ἀχαλίνωτη τεχνολογικὴ μεγέθυνση, ἐξιδανικεύοντας καὶ ἀποθεώνοντας τὸ ἤδη ἀπολεσθέν: τὸ φυσικὸ καὶ τὸ πρωτογενές. Σήμερα, ποὺ ἡ ἐξάντληση τοῦ φυσικοῦ ὕλικου τείνει νὰ καταστεῖ ὁλοκληρωτικὴ, σήμερα ποὺ ἔχει ἀπομείνει κενὴ νοήματος ἡ ἴδια ἡ ιδέα τῆς «φυσικότητος», ὁ νεοπαγανισμὸς ἔρχεται νὰ προσφέρει στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο μιὰ κάποια αἴσθησι

18. Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ νεώτερου τεχνικοῦ πνεύματος ἀναλυτικὰ βλ. Δ. Μπεκριδάκη, «*Machina Ex Deo*: Στοχασμοὶ γύρω ἀπὸ τὸν Θεολογικὸ Πυρῆνα τῆς Σύγχρονης Τεχνολογίας», στὸν συλλογικὸ τόμο: Δ. Κ. Γερούκαλης, *Μετάνθρωπος: Ζώντας σ' ἓναν ψηφιακὸ κόσμον*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2018, σσ. 109-182.

λύτρωσης από τη συλλογική ένοχή που αισθάνεται μπροστά στο μέγα ιεροποιημένο σφάγιο των μοντέρνων καιρών: τή «Μητέρα Φύση». Η οικολογική τροπή της πνευματικότητας έχει τεράστια απήχηση στις μάζες, οι οποίες έδω και κάποιες δεκαετίες εκπαιδεύονται, από τά (σε έγκληματικό βαθμό ένεργοβόρα) ψηφιακά μέσα μαζικής επικοινωνίας, να θεωρούν ότιδήποτε «πράσινο» ως αυτονόητα φυσικό, άγνο κι άθωο. Όμως όλοένα και περισσότερο γίνεται φανερό και στα πλέον δύσπιστα βλέμματα ότι ή ρητορική περι βιγκανισμού, βιολογικών προϊόντων, ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, όσο και οι θεωρίες περι κλιματικής αλλαγής, φαινομένου του θερμοκηπίου κ.λπ. λειτουργούν ως συστατικά στοιχεία μιās ήγεμονικής αφήγησης (hegemonic discourse) για την εκμετάλλευση της φύσης, που αποζητεί να συγκαλύψει τὸ γεγονός της σταδιακής φτωχοποίησης και του αποκλεισμού των ασθενεστερών, προκειμένου να έξασφαλισθῆ ή καταναλωτική εὐμάρεια των οικονομικά ισχυρών εν ὄψει του επικείμενου ραγδαίου περιορισμού των φυσικών πόρων. Ὑπὸ τὴν ὀπτική αὐτή, ή *οικολογία* δὲν εἶναι παρὰ ή συνέχιση του *τεχνοκαπιταλισμοῦ* με ἄλλα μέσα. Συστατικό στοιχείο του μεταμοντέρνου οικολογικού ἀφηγήματος εἶναι ή διάχυτη παγανιστική ιδέα της επανιεροποιημένης Φύσης, καθώς παρέχει σὲ αὐτὸ μεταφυσική δικαίωση και μιὰ αὖρα πνευματικότητας. Συνεπικουρεῖ, με τὸν τρόπο αὐτόν, σὲ να γίνονται εὐκολώτερα ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὶς μάζες οἱ νέοι πολιτικοοικονομικοὶ σχεδιασμοὶ καταστροφικῆς εκμετάλλευσης του φυσικοῦ περιβάλλοντος στὸν βωμὸ του επιχειρηματικοῦ κέρδους.

IV. Τέταρτη διάχυτη πτυχή της νέας θρησκευτικῆς κουλτούρας εἶναι ὁ *φεμινισμός*. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή της σὲ μία ἐποχὴ σεξουαλικῆς ἀπελευθέρωσης και ἀνατίμησης της θηλυκῆς ταυτότητας, ή γυναικεία παρουσία ὑπῆρξε πληθωρική στοὺς κύκλους της ἐναλλακτικῆς πνευματικότητας. Σὲ ἀντίθεση ὅμως με ὅ,τι συνήθως συμβαίνει σὲ τις παραδοσιακῆς θρησκείες, ή συμμετοχὴ των γυναικῶν στὰ Ν.Θ.Κ. δὲν ἦταν παθητική. Πολυάριθμες εἶναι οἱ γυναῖκες συγγραφεῖς, ἀκτιβίστριες και θεωρητικοὶ της Νέας Ἐποχῆς, των ὁποίων τὸ ἔργο θεωρεῖται πλέον κλασικὸ στοὺς κύκλους της Πνευματικότητας (Helena Blavatsky, Alice Bailey, Marilyn Ferguson, Louise Hay, Barbara Brenna, Rhonda Byrne, Shirley MacLaine κ.ἄ.), ἐνῶ ἀναδεικνύεται ή σημασία της γυναικείας σεξουαλικότητας, συνήθως σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴ μαγεία, τὴ μαντεία, τὸν

νεοπαγανισμό και τὸν ἀποκρυφισμό¹⁹. Ἐτσι ἐξ ἀρχῆς ἡ Πνευματικότητα προσέλαβε τὸν χαρακτήρα ἐνὸς θρησκευτικοῦ ρεύματος ποὺ ἀνέλαβε νὰ καλύψει τὶς γυναικεῖες ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες, νὰ σεβαστεῖ τὴ γυναικεῖα ἰδιαιτερότητα καὶ νὰ ἀναδείξει τὸ θηλυκὸ στοιχεῖο, χωρὶς νὰ τὸ ἀπογυμνῶναι ἀπὸ τοὺς χαρακτήρες τῆς ἱερότητας, ὅπως ἔκανε ὁ κοσμικὸς (secular) φεμινισμός. Μεταφέροντας στὸν χῶρο τοῦ θρησκευτικοῦ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα τῆς ἰσότητας, τῆς χειραφέτησης καὶ τῆς γενικῆς ἀναβάθμισης τοῦ ρόλου τῆς γυναίκας στὶς δυτικὲς δημοκρατίες, ἡ ρευστὴ Πνευματικότητα ἀναγνωρίζει τὴν ἀξία καὶ τὴ μοναδικότητα τῆς γυναικεῖας θρησκευτικῆς ταυτότητας καὶ ἐμπειρίας, ἀποφεύγοντας ἔτσι πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀκρότητες καὶ τὰ ἀδιέξοδα στὰ ὁποῖα βρίσκεται ἐγκλωβισμένο τὸ σύγχρονο φεμινιστικὸ κίνημα. Ὡστόσο, εἰσηγούμενη τὴν ἐπαναμάγευση τοῦ θηλυκοῦ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ προωθεῖ καὶ τὴν ἐπαναμάγευση τῆς φύσης, ἡ νέα θρησκευτικὴ κουλτούρα προσφέρει ταυτόχρονα καὶ ἓνα μυθολογικὸ πλαίσιο ἱκανὸ νὰ ὑποβαστάξει τὴν κατανόηση τῆς θηλυκότητας ὡς πόλου πρὸς τὸν ὁποῖον συγκλίνουν ὅλες οἱ τάσεις τῆς μεταμοντέρνας καταναλωτικῆς συνθήκης. Στὸ σημεῖο συνάντησής τους, τὸ κατ' ἀρχὰς ἀπολυτρωτικὸ θρησκευτικὸ αἴτημα τῆς (γυναικεῖας) αὐτοπραγμάτωσης μετατρέπεται μέσῳ τῆς διάχυσής του στὴ μαζικὴ κουλτούρα στὸ χυδαῖα ναρκισσιστικὸ διαφημιστικὸ πρόσταγμα: «ἀπελευθέρωσε τὴ θεὰ ποὺ κρύβεις μέσα σου», διὰ τῆς χρήσης τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα προϊόντος. Ἐπιπροσθέτως, διασταυρούμενο μὲ τὸν μεταμοντέρνο δικαιοματισμὸ καὶ τὴν ὑποκριτικὴ ρητορικὴ περὶ ἔμφυλων ταυτοτήτων, τροφοδοτεῖ μὲ cliché γυναικεῖας ἐνδυνάμωσης τὴν ἀντιδραστικὴ ἡγεμονικὴ «κουλτούρα τῆς ἐπαγρύπνησης» (Woke Culture). Ἐτσι, τὸ ὅποιο ἐξεγερσιακὸ συμβολικὸ δυναμικὸ τῆς γυναικεῖας πνευματικότητας, ἀλλοτριώνεται διαχεόμενο στὸ θέαμα, προσδίδοντας στὴν καπιταλιστικὴ ἐκμετάλλευση τῆς γυναίκας μία αἴσθηση ἐξωτισμοῦ καὶ μυστήριου. Κατὰ τρόπο διεστραμμένα εἰρωνικὰ, ἐντὸς τῆς διάχυτης μεταμοντέρνας θρησκευτικῆς κουλτούρας συντελεῖται ἡ ὀριστικὴ πανωλεθρία τοῦ φεμινισμοῦ διὰ τῆς πλήρους ἐπικράτησής του!

19. Γιὰ τὴ σημασία τῆς σεξουαλικότητας σὲ ὀρισμένα σημαντικὰ Νέα Θρησκευτικὰ Κινήματα βλ. H. Bogdan, J. R. Lewis (ἐκδ.), *Sexuality and New Religious Movements*, Palgrave Macmillan, New York 2014.

V. Πέμπτο στοιχείο της διάχυτης πνευματικότητας είναι η *ἀξιολογική ἀνατίμηση του μυστικισμού*. Ἡ μυστική ἐμπειρία ἀπομονώνεται ἀπὸ τὶς ἄλλες ὄψεις τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης (λατρεία, τελετουργία, θεσμικὸ πλαίσιο, σῶμα διδασκαλιῶν καὶ πεποιθήσεων) καὶ ἀντιμετωπίζεται ἀντιθετικὰ πρὸς αὐτὲς ὡς κατὰ πολὺ ἀνώτερή τους, ὡς ἡ μόνη ἀληθινή καὶ γνήσια θρησκευτικὴ ἐμπειρία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ μυστικὴ τάση, ποὺ σὲ ὅλες τὶς παραδόσεις δὲν εἶναι παρὰ μία ἀπὸ τὶς φλέβες ποὺ τροφοδοτοῦν τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο, τώρα ἀπολυτοποιεῖται. Ἀποκόπτεται ἀπὸ τὸ ἐκάστοτε ἱστορικὸ καὶ θρησκευτικὸ συμφραζόμενο ποὺ τὴ γέννησε καὶ τὴ νοηματοδότησε καὶ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἡ πεμπτουσία του θρησκευέσθαι. Τὴ θέση τῶν πολλῶν, διαφορετικῶν μεταξὺ τους, μυστικῶν παραδόσεων, ποὺ μποροῦν νὰ ἀνευρεθοῦν στοὺς κόλπους τῶν θρησκειῶν τῆς οἰκουμένης, παίρνει στοὺς κύκλους τῆς Πνευματικότητας ὁ μυστικισμὸς στὸν ἐνικό. Μὲ τὸν ὄρο αὐτόν ἀποδίδεται ἓνας τύπος ἐξατομικευμένης ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας τοῦ θείου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὡς ἐνιαῖος καὶ κοινὸς γιὰ ὅλες τὶς θρησκεῖες, ταυτόσημος ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν ποιότητά του, ἀνεξαρτήτως παραδόσεως ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται καὶ –ὡς ἐκ τούτου– αἰώνιος καὶ ὑπεριστορικός. Αὐτὴ ἡ διάχυτη νοηματοδότηση τοῦ ὄρου εἶναι σήμερα σὲ τέτοιο βαθμὸ διαδεδομένη, ποὺ θεωρεῖται αὐτονόητη καὶ ἀπολύτως ἔγκυρη. Ὡστόσο, ἡ ἱστορία τῶν θρησκειῶν δείχνει πὼς πρόκειται γιὰ παρανόηση ποὺ ἔχει πολὺ συγκεκριμένη προέλευση. Κατάγεται ἀπὸ μία ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση, ἡ ὁποία κατανοεῖ τὴ θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ παράδοση τῶν Οὐπανισαδῶν κατὰ τρόπο μονιστικὸ καὶ ὀλιστικὸ (Advaita Vedanta). Ἡ συγκεκριμένη ἐρμηνευτικὴ ἀναπτύχθηκε στοὺς κόλπους τοῦ Ἰνδικοῦ μεταρρυθμιστικοῦ θρησκευτικοῦ κινήματος τοῦ *Νεοβεδαντισμοῦ*. Ὡς πνευματικὸ ρεῦμα ποὺ ἐπεδίωκε τὴν ἐπαναπρόσληψη καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς μακρᾶς παράδοσης ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν Οὐπανισαδικῶν κειμένων, ὁ Νεοβεδαντισμὸς διαμορφώθηκε κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Βρῆκε τὴν ὑποδειγματικὴ του ἐκπροσώπηση στὴ σκέψη καὶ τὴ δράση ἀνθρώπων ὅπως ὁ καθηγητὴς φιλοσοφίας καὶ δεῦτερος Πρόεδρος τῆς Ἰνδικῆς Δημοκρατίας (1962-1967) Sarvepalli Radhakrishnan, ὁ μέγας μύστης Sri Ramakrishna, ἀπὸ τὶς πιὸ σεβάσμιες θρησκευτικὲς προσωπικότητες

τῆς σύγχρονης Ἰνδίας, ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Swami Vivekananda, ὁ πρῶτος ἱεραπόστολος τῆς Βεδάντα στὴ Δύση καὶ ἰδρυτὴς τῆς Vedanta Society, καθὼς καὶ μιᾶς σειρᾶς ἄλλων μελῶν τῆς συγκεκριμένης ὁργάνωσης, ποὺ ἔδρασαν στὴ Δύση, ἀλλὰ καὶ νεώτερον guru, ποὺ δὲν συνδέονται ἄμεσα μὲ τὸ κίνημα τοῦ Νεοβεδαντισμοῦ ἀλλὰ ἀναπαράγουν τὸ σκεπτικό του, ὅπως ὁ Maharishi Mahesh Yogi. Σχεδὸν ταυτόσημη ἐρμηνεία τῆς ἀρχαίας Ἰνδικῆς σκέψης υἱοθέτησε καὶ προώθησε ἀπὸ τὴν πλευρὰ της καὶ μὲ τὶς δικές της ἐσωτεριστικὲς προϋποθέσεις, ἡ Θεοσοφικὴ Ἐταιρεία, ὁργάνωση ποὺ ἱστορικὰ λειτούργησε ὡς πρόδρομος καὶ πρωτεργάτης τοῦ κινήματος τῆς Νέας Ἐποχῆς. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ὁ μυστικισμὸς, ὡς ἐμπειρικὴ κατάσταση ἔνωσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ Ἀπόλυτο, ἀναγορεύεται σὲ κοινὸ πυρῆνα ὄλων τῶν θρησκειῶν. Μὲ αὐτὸ συνδέεται καὶ ἡ ἐκτίμηση ὅτι: «ὄλες οἱ θρησκείες λένε τὸ ἴδιο πράγμα» – ἐμβληματικὴ διάχυτη θρησκευτικὴ ἰδέα μὲ εὐρύτατη ἀπήχηση στὸ κοινωνικὸ σῶμα. Ἡ ἐνότητα μὲ τὴ θεότητα ἀναδεικνύεται σὲ ὕψιστο ἀγαθὸ, στὸ ὁποῖο ὀφείλει νὰ κατατείνει κάθε γνήσια πνευματικὴ ἀναζήτηση.

Ἡ αὐθαίρετη αὐτὴ θεώρηση αὐτομάτως ὑποβαθμίζει τὶς ὀψεις τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου (τελετουργία, δόγμα, ἠθική), ποὺ *de facto* διαφέρουν στὴν κάθε παράδοση, σὲ στοιχεῖα δευτερεύοντα, ἐπιφανειακὰ καὶ ἐν πολλοῖς παρωχημένα. Ἔτσι ἡ θρησκεία, ἀπὸ πολύπτυχο ἱστορικὸ φαινόμενο, πλούσιο σὲ ἐκφράσεις καὶ παραλλαγές, συρρικνώνεται σὲ ἐργαστήρι παραγωγῆς μυστικῶν βιωμάτων. Ἡ λαχτάρα γιὰ ἐκστατικὴ ἐνατένιση τοῦ Θεοῦ μεταβάλλει τὴν τελευταία σὲ μία τεχνολογία τῆς θέωσης, καθὼς μοιραῖα τὴν παγιδεύει στὴν ἐπιπόλαιη λογικὴ τοῦ νεώτερου ἐμπειρισμοῦ, ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ συνοψιστεῖ ὡς ἐξῆς: «ἐὰν δὲν ἔχω ἐμπειρικὲς ἀποδείξεις δὲν πιστεύω, καὶ δὲν ἔχω ἐμπειρικὲς ἀποδείξεις ἐὰν δὲν ἔχω μυστικὲς ἐμπειρίες». Μὲ τὸ σκεπτικὸ αὐτὸ ὅμως, ἡ θεοπτία ἀναβιβάζεται σὲ μοναδικὸ κριτήριον τῆς ἀλήθειας τοῦ θρησκευέσθαι, πράγμα ποὺ μὲ τὴ σειρά του σηματοδοτεῖ τὴν πλήρη ἀπορρόφηση τῆς θρησκείας ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα. Διότι, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τόπος συνάντησης μὲ τὴ θεότητα, τόπος ἱεροφανειακῶς ἀπομένει μονάχα ὁ ἀτομικὸς ἑαυτός. “Jatra Jiv, Tatra Shiv” διαβεβαίωσε ὁ Ramakrishna, κατὰ τρόπο τυπικὰ νεοβεδαντικὸ: «Ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἐκεῖ βρίσκεται

καὶ ὁ Σίβα». Ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ὑποκειμένου ἐξαντλεῖται ὅλο τὸ θάμβος τῆς ἱερότητας, μακριὰ ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς καὶ τὶς τροπὲς τῆς ἱστορίας, καθὼς γιὰ τὸν μυστικὸ ἢ θεὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἢ θεὰ τοῦ Ἄχρονου.

Ἡ οὐσιοκρατικὴ αὐτὴ προσέγγιση τοῦ μυστικισμοῦ διεκδικεῖ γιὰ τὸν ἑαυτό της τὸν χαρακτηρισμὸ «γνήσια» καὶ «παραδοσιακὴ», ἀξιῶνοντας αὐτονόητη καὶ ἄμεση ἀποδοχή. Ὡστόσο, ἂν καὶ ἀναζητεῖ θεμελίωση στὰ κείμενα τοῦ παρελθόντος, πρόκειται γιὰ μίαν σύγχρονη μορφή πολιτισμικῆς κριτικῆς, μίαν ἐρμηνεῖα ἱστορικὰ προσδιορισμένη, ἣτοι κατ' ἐξοχὴν (μετα-)μοντέρνα, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι προϋποθέτει τὴ νεωτερικότητα καὶ διαμορφώνεται ἐξ ἀρχῆς σὲ ἀναφορὰ μὲ τὶς δικές της ἀρχές καὶ ἐπιδιώξεις²⁰. Αὐτὸ γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτό, ἐὰν ἀναλογισθεῖ κανεὶς τὸ τί ἐνδεχομένως συνεπάγεται γιὰ τὴν ἀξιολογικὴ καὶ ὄντολογικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ σύγχρονου ὑποκειμένου ἢ ἀνθρωπολογικὴ προϋπόθεση τοῦ οὐσιοκρατικοῦ μυστικισμοῦ. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, ἐφ' ὅσον στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον ἐπιτυγχάνεται ἡ πολυπόθητη ἔνωση μὲ τὸ Θεῖο, ὁ μυστικισμὸς λειτουργεῖ ὡς ἡ μεταφυσικὴ δικαίωση τοῦ μοντέρνου ἀτομικισμοῦ. Ἔτσι, κατὰ τρόπο εἰρωνικό, ἡ Πνευματικότητα προκύπτει ὡς ἐπιστέγασμα καὶ «προ-έκταση μὲ ἄλλα μέσα» (ἣτοι, μὲ τὰ μέσα τῆς θρησκείας), τόσο τῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ ἄθεου Οὐμανισμοῦ, τῆς Καρτεσιανῆς δηλονότι ἀντίληψης τοῦ ὑποκειμένου ὡς τοῦ ἐσχάτου κριτηρίου τῆς ἀλήθειας, ὅσο καὶ τῆς συμβολικῆς ἔννοιας τοῦ πολίτη, ὅπως αὐτὴ ἔχει διαμορφωθεῖ στὴ δυτικὴ παράδοση τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς δημοκρατίας. Ὁ ἀτομικὸς ἑαυτὸς ἀναδεικνύεται, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, σὲ «καιόμενη

20. Τὴν οὐσιοκρατικὴν προσέγγιση σημαντικῶν μελετητῶν τοῦ μυστικισμοῦ (S. Radhakrishnan, E. Underhill, R. Otto, W. T. Stace, R. C. Zaehner κ.ἄ.), ἀμφισβήτησε τεκμηριωμένα ὁ Steven Katz ἀπὸ τὴ σκοπιὰ μιᾶς σχετικιστικῆς προσέγγισης, ἡ ὁποία ὡς βασικὴ ἀρχὴ της ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀδιαμεσολάβητη ἐμπειρία τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον πάντοτε ὁ μύστης ζεῖ καὶ κινεῖται ἐντὸς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφραζομένου. Ἡ δεδομένη θρησκευτικὴ παράδοση στὴν ὁποία ἀνήκει ὁ κάθε μυστικὸς προσδιορίζει σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸ εἶδος τῆς ἐμπειρίας του καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ὑπάρχουν διαφορετικοὶ μυστικισμοί, ὅσοι καὶ οἱ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς παραδόσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων αὐτοὶ εἶναι ὀργανικὰ ἐνταγμένοι ὡς φαινόμενα. Βλ. St. Katz (ἐκδ.), *Mystical Experience & Philosophical Analysis*, Sheldon Press, London 1978 καὶ ὁ ἴδιος (ἐκδ.), *Introduction to Mysticism & Religious Traditions*, Oxford University Press, Oxford 1983.

βάτο» τῆς μεταμοντέρνας θρησκευτικῆς κουλτούρας: ἐκεῖ κατοικεῖ καὶ ἐκδηλώνεται τὸ Ἀπόλυτο.

Ἐπομένως, ἡ ἀντίληψη ποῦ συνδέεται μὲ τὴν ὑπερ-ἐξαρση τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας κυριαρχεῖ στὶς ἡμέρες μας, διότι σὲ μεγάλο βαθμὸ ταιριάζει καὶ συναρμολογεῖται μὲ τὶς θεμελιακὲς ἀνθρωπολογικὲς παραδοχὲς τῆς μαζικῆς κουλτούρας, τὴν ὁποία, μὴ λησμονοῦμε, ὁ Christopher Lash ἔχει ὑποδειγματικὰ ἀναλύσει ὡς «κουλτούρα τοῦ ναρκισσισμοῦ»²¹. Κι ἐφ' ὅσον μέσῳ τῆς διάχυσης αὐτὴ ἔχει καταστῆ κυρίαρχη, λειτουργεῖ πλέον καὶ ὡς πλαίσιο αὐτοκατανόησης καὶ ἐρμηνείας ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς μεγάλες ἀρχαῖες παραδόσεις (Χριστιανισμός, Ἰνδουισμός, Ἰσλάμ), ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς ὅτι θὰ ὑπάρχουν περισσότερα ἀντισώματα ἐνάντια στὴ ροπὴ πρὸς ἐσωτερικεὺσιν²².

VI. Ἀπολύτως συνδεδεμένο μὲ τὰ ὅσα εἶπαμε ἀμέσως παραπάνω, εἶναι τὸ ἔκτο διάχυτο στοιχεῖο, αὐτὸ τῆς ἐξατομίκευσης τοῦ θρησκευτικοῦ. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ὑποκειμενικὸς ἑαυτὸς ἔχει ἀπόλυτη ὄντολογικὴ καὶ ἀξιολογικὴ προτεραιότητα σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμον ποῦ τὸν περιβάλλει συνιστᾶ μία εὐρύτητα διαδεδομένη καὶ δημοφιλῆ παραδοχὴ στὸ πλαίσιο τῆς μετανεωτερικῆς πολιτισμικῆς συνθήκης. Μποροῦμε κατὰ τοῦτο νὰ ποῦμε ὅτι συνιστᾶ μία διάχυτη θρησκευτικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι αὐτονόητη – ὅπως συνήθως ἐκλαμβάνεται – ἀλλὰ ἔχει

21. Βλ. Chr. Lash, *Ἡ Κουλτούρα τοῦ Ναρκισσισμοῦ*, μετάφρ. Β. Τομανᾶς, ἐκδ. Νησίδες, Σκόπελος χ.χ. καὶ ὁ ἴδιος, *Ὁ ἐλάχιστος ἑαυτός: Ψυχικὴ ἐπιβίωση σὲ καιροὺς ἀναστάτωσης*, μετάφρ. Β. Τομανᾶς, ἐκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2006.

22. Στὰ καθ' ἡμᾶς, αὐτὸ γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτὸ ἐὰν μελετήσῃ κάποιος τὴ νεοελληνικὴ Ὀρθόδοξη σκέψη, ὅπου ὁ ὑπερτονισμὸς τοῦ μυστικισμοῦ ἀπὸ τὴ μία καὶ τοῦ θεραπευτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχει καταντήσῃ κάτι σὰν ἐνδημικὴ ἀσθένεια. Προσβάλλει ὅλο καὶ περισσότερους Ὀρθόδοξους θεολόγους καὶ συγγραφεῖς, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, μεταβάλλοντάς τους σὲ ἀκούσιους κήρυκες καὶ προπαγανδιστὲς τῶν διάχυτων θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῆς ρευστῆς Πνευματικότητος. Ἔτσι, ἡ θεολογία τείνει σχεδὸν ἐξολοκλήρου νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴ «θεωσι-ολογία» καὶ τὴν ψυχοθεραπευτικὴ, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς λόγος στὸ σύνολό του ἀπλῶς ἀναμασᾷ τὰ ἡγεμονικὰ ἀφηγήματα τῆς μεταμοντέρνας νεοφιλελεύθερης συναίνεσης, ἐνδύοντάς τα κατὰ περίπτωσιν μὲ τὸν μανδῦα τῆς «πατερικῆς σκέψης», τῆς «παράδοσης τῶν φωτισμένων γερόντων» καὶ τῆς «Ὀρθόδοξης θεολογίας τοῦ προσώπου». Αὐτὸ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς ἐργαστήριον ὑποταγμένων συνειδήσεων, μέσῳ τῆς μεταφυσικῆς δικαίωσης τῆς καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων – λειτουργία ποῦ ἄλλωστε εἶχε καὶ στὸ παρελθόν, ἂν καὶ σὲ διαφορετικὸ κοινωνικοοικονομικὸ συμφραζόμενον καὶ μὲ πολὺ διαφορετικὸ ἰδεολογικὸ πρόσημο.

συγκεκριμένη θρησκευοφιλοσοφική και ιστορικοκοινωνική καταγωγή. Η φιλοσοφική της ρίζα βρίσκεται στη νεώτερη ανθρωπολογία του ατομικισμού, όπως αυτή διακλαδώνεται στον ορθολογισμό (Διαφωτισμός) και τη βουλησιαρχία (Ρομαντισμός). Η θρησκευτική της ρίζα είναι επίσης διπλή. Έντοπίζεται άφ' ενός μὲν στο πνευματικό περιβάλλον του νεώτερου Έσωτερισμού, ο οποίος έπεξεργάστηκε και ανέπτυξε τη γνωστική αντίληψη περί του θείου σπινθήρα που υποτίθεται πως λανθάνει εντός του υποκειμένου, άφ' άλλου δὲ άπορρέει άπό τη δυτική πρόσληψη της άπωανατολικής (Βεδαντικής) αντίληψης περί του *θεικού πυρήνα* της ανθρώπινης ύπαρξης, ο οποίος την ένοποιεί με την άπρόσωπη θεία Ούσία του παντός. Ωστόσο, για να άποκτήσει την τεράστια δημοφιλία και διεισδυτικότητα που γνωρίζει σήμερα ως έμβληματική διάχυτη ιδέα, ή άπόλυτη επικέντρωση στον έαυτο έπρεπε να λάβει έπιστημονική επικύρωση και περαιτέρω θεωρητική έπεξεργασία στον χώρο της Ψυχολογίας²³. Αυτό συντελέστηκε κυρίως μέσω των κλάδων της Άνθρωπιστικής Ψυχολογίας (*Humanistic Psychology*) του Carl Rogers, της Διαπροσωπικής Ψυχολογίας (*Trans-personal Psychology*) των Maslow, Grof και Sutich, αλλά και του –έξαιρετικά δημοφιλούς στους κύκλους της διανόησης και της νεολαίας κατά τις δεκαετίες του '60 και '70– Κινήματος του Άνθρώπινου Δυναμικού (*Human Potential Movement*). Μέσω αυτών, συντελέστηκε ή άπολυτοποίηση –κυριολεκτικά: *ειδωλοποίηση*– του ανθρώπινου έαυτού, έτσι ώστε στο πλαίσιο της διάχυτης θρησκευτικής κουλτούρας να αντιμετωπίζεται πλέον έκπεφρασμένα ως ο κατ' έξοχήν τόπος της ιερότητας – «Άνώτερος Έαυτός» (*Higher Self*), «Έσώτερος Έαυτός» (*Inner Self*), «Καθαρή Συνειδητότητα» (*Pure Consciousness*). Η άπολυτοποίηση αυτή άποτελεί τὸ μεταφυσικό θεμέλιο του μεταμοντέρνου Θεραπευτισμού και διαπνέει όλες τις έκδοχές της ιδεολογίας της αυτο-βελτίωσης, της αυτο-βοήθειας, της αυθυπέμβασης και της αυτο-πραγμάτωσης, που τον διέπει²⁴. Η ιδεολογία αυτή διαχέεται εύρύτατα μέσω της μαζικής

23. Για τον ρόλο της Ψυχολογίας στην ειδωλοποίηση του έαυτού και την καλλιέργεια του θεραπευτικού μοντέλου προσέγγισης της ανθρώπινης ζωής, πιδ επικαιρή άπό ποτέ παραμένει ή τολμηρή και όξυδερκέστατη ανάλυση του P. C. Vitz, *Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship*, Wm. B. Eerdmans, Cambridge ²1994.

24. Για την κουλτούρα του σύγχρονου Θεραπευτισμού πολὺ κατατοπιστική είναι ή μελέτη της E. Illouz, *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-*

κουλτούρας και του θεάματος, της διαφήμισης και της κατανάλωσης, διεισδύοντας στους χώρους των επιχειρήσεων και του επαγγελματικού ἔθους, των διαπροσωπικῶν σχέσεων και της ἐκπαίδευσης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, διενεργεῖται ἡ πλήρης *ψυχολογικοποίηση* τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρά της, τροφοδοτεῖ μία ἡγεμονικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀνθρώπινης ἐσωτερικότητας και τῆς σχέσης της μὲ τὸν κόσμο. Δομικὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶναι ἡ διαρκὴς αὐτο-ενασχόληση, ἡ λατρεία τῆς ἐπί-δοσης και ἡ ἐπιταγὴ τῆς ἀποδοτικότητας, ἡ κανονικοποίηση τῆς ιδιοτροπίας και ἡ ἀξίωση γιὰ ἄνευ ὄρων ἀποδοχῆ τῆς ὅποιας διαφορετικότητας. Οἱ ἐννοήσεις αὐτὲς ἀναπτύσσονται ὡς στοιχεῖα ὀργανικὰ ἐνταγμένα στὸ εὐρύτερο περιβάλλον τῆς μεταμοντέρνας πολιτισμικῆς και κοινωνικοοικονομικῆς συναίνεσης (ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὴ μαζικὴ μεταδημοκρατία και τὸν ψηφιακὸ νεοφιλελευθερισμό): τὴν τροφοδοτοῦν και ταυτόχρονα ἀνατροφοδοτοῦνται ἀπὸ αὐτήν. Συνθέτουν, μὲ ἄλλα λόγια, ἓνα πλαίσιο μεταφυσικῆς δικαίωσης τῆς καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων. Στὴ σημαντικώτατη αὐτὴ λειτουργία τῆς διάχυτης πνευματικότητας πρόκειται νὰ ἐπανέλθουμε.

Ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἄτομο εἶναι τὸ ὑπέρτατο γνωσιολογικὸ και ἀξιολογικὸ μέτρο τῶν πάντων και ταυτόχρονα ὁ ὑπέρτατος «τόπος» (*locus*) τῆς ἱερότητας, τὸ θεῖο ἐνοικεῖ ἐντός του, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀδηγεῖ και στὴν ἀπορρύθμιση τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Συντελεῖ στὴ σταδιακὴ ἀπομάκρυνσή της ἀπὸ τὴ θεσμικὰ κατοχυρωμένη θρησκευτικὴ κοινότητα (“Believing without Belonging”). Στὸ ὄνομα τῆς αὐτόνομης, ἀδέσμευτης και αὐτοδύναμης ἐσωτερικότητας, κάθε ἐξωτερικὴ αὐθεντία ἀπαξιώνεται: κάθε κανόνας και δόγμα, ἄνωθεν (ἢ καλύτερα: ἔξωθεν) δεδομένα, ἀπορρίπτονται. Ἡ διαμεσολάβηση στὴ σχέση μὲ τὸ θεῖο καταγγέλλεται εὐθέως ὡς προσπάθεια χειραγώγησης και καταπίεσης ἀπὸ τὰ λογῆς ἱερατεῖα. Ἔτσι, ἀπὸ ἔκφραση τῆς συλλογικῆς συνείδησης και τῆς κοινῆς πίστεως ἐνὸς κοινωνικοῦ σώματος ἡ θρησκεία μεταβάλλεται σὲ ἰδιωτικὴ ὑπόθεση. Καταντᾷ προσωπικὸ τεχνούργημα (*à la carte Religion*), κάτι σὰν ψηφιακὴ ἐφαρμογὴ «φιλικὴ πρὸς τὸν χρήστη», στὸ πρότυπο τῶν καταναλωτικῶν και ψυχαγωγικῶν ἐφαρμογῶν γιὰ τὰ ἔξυπνα κινητὰ τηλέφωνα (Smartphones) ἢ κάτι σὰν πεδίο ἔκφρασης τῆς ἰδιωτικῆς ἐμπορικῆς ταυτότητας (*MyReligion* κατὰ τὸ online ἐταιρικὸ

MyAccount). Τα μέρη και τα υλικά της κατασκευής αυτής προέρχονται, όπως είπαμε, από διάφορα πνευματικά περιβάλλοντα που διαχέονται ελεύθερα σε ολόκληρο τον κοινωνικό χώρο. Από το πολύχρωμο πλήθος τους, το άτομο επιλέγει αυτά που του ταιριάζουν με βάση το γούστο ή τις ανάγκες του και από αυτά συναρμολογεί την προσωπική του θρησκεία – ακριβέστερα, την ιδιωτική του προσομοίωση θρησκείας. Όμως, επειδή τα άτομικά γούστα, οι ανάγκες και οι επιθυμίες αλλάζουν συχνά και μεταβάλλονται κατά το δοκούν, η ιδιωτική πνευματικότητα είναι κατασκευή πρόχειρη και άδοκιμαστη ως προς τις αντοχές της. Είναι ένα άσταθες προϊόν καθημερινής διαπραγματεύσεως, υποκείμενο σε διαρκή αναμόρφωση – κυριολεκτικά μία *Ρευστή Θρησκεία*. Η ευρύτητα διαδεδομένη σήμερα, κυρίως μέσω του διαδικτύου, λογική του «φτιάξ' το μόνος σου» διευκολύνει άριστα τη θρησκευτική αποκέντρωση (*Do-It-Yourself Religion*) και προωθεί τον έκδημοκρατισμό της θρησκευτικής εμπειρίας. Την ίδια στιγμή όμως προωθεί στον υπέρτατο βαθμό την εμπορευματοποίηση και καταναλωτική αντιμετώπιση όλων των πτυχών του θρησκευτικού φαινομένου²⁵.

VII. Έβδομον, η αυθαιρεσία της ατομικής επιλογής και η δυνατότητα κατασκευής ιδιωτικών τύπων θρησκευτικότητας μπορούν να ευδοκιμήσουν μονάχα σε περιβάλλοντα επικοινωνιακής ανοικτότητας, πολιτισμικού πλουραλισμού και θρησκευτικής ποικιλομορφίας – τουτέστιν σε περιβάλλοντα *Ψηφιακής Δικτύωσης, Παγκοσμιοποίησης και Κοσμοπολιτισμού*²⁶. Χαρακτηριζόμενη από μεταμορφώσεις, εναλλαγές,

25. Εκπλήσσει ή ακρίβεια με την οποία όρισμένα εμπορικά σήματα ή διαφημιστικά *motto* αποδίδουν την έσωτερική «λογική» (προθετικότητα και ρητορική δομή), της μεταμοντέρνας θρησκευτικής εμπειρίας. Στη βάση του όλου σκεπτικού βρίσκεται η εκλεκτική συγγένεια, που έχει ως άξονα την εμπορευματοποίηση της πνευματικότητας. Έφ' όσον η θρησκευτικότητα κατασκευάζεται και βιώνεται ως προϊόν προς ιδιωτική κατανάλωση, τί καλύτερο να αποδώσει το αγοραίο «πνεύμα» της από ένα εμπορικό slogan;

26. Τη σχέση θρησκευτικού πλουραλισμού με την πολιτισμική πολυφωνία έχει αναδείξει και ο Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, βλ. «Πολυπολιτισμικότητα και Πολυθρησκευτικότητα», στό: *Φιλία και Κοινωνία, Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γρηγόριο Δ. Ζιάκα*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 415-438. Ενδεικτικά για τις ιδεολογικοπολιτικές συνεπαγωγές των έννοιών της άνετικότητας και της πολυπολιτισμικότητας βλ. S. Zizek, *Tolerance as an Ideological Category* (<http://www.lacan.com/zizek-inquiry.html>) και ο ίδιος, *Liberal Multiculturalism masks an old Barbarism with a Human Face* (<https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/oct/03/immigration-policy-roma-rightwing-europe>).

ἐμπλουτισμοὺς καὶ ποικίλες ἀντιφάσεις, ἡ Ρευστὴ Πνευματικότητα εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἀντιαυταρχικῆς, ἀντιδογματικῆς καὶ αὐθόρμητης. Ἀπεχθάνεται τὴ φανατικὴ προσήλωση σὲ ἄνωθεν δεδομένους κανόνες καὶ ἀπορρίπτει κάθε ἐξουσιαστικὴ διάθεση χειραγώγησης ἢ ὑποταγῆς σὲ αὐθεντίες. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν βλέπει μὲ καλὸ μάτι τὰ λογῆς ἱερατεία (μὲ πρῶτο καὶ καλῦτερο ἐκεῖνο τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἡ Πνευματικότητα τρέφει ἰδιαίτερο μένος) καὶ τὴν ἀξίωσή τους νὰ διαμεσολαβοῦν στὴν ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸ θεῖο. Τοῦναντίον, θέλει νὰ εἶναι πολυσυλλεκτικὴ καὶ φιλόξενη πρὸς τὸ διαφορετικὸ, πλουραλιστικὴ καὶ συμφιλιωτικὴ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ λειτουργία τῆς διάχυσης θρησκευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν στοιχείων καὶ ἰδεῶν ἐπέχει στὸν ὀργανισμό τῆς τῆ θέσης τοῦ κυκλοφορικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖο τὴν κρατᾶ ζωντανή. Ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἔνταξης καὶ ἀφοσίωσης ἢ ἀποκλειστικῆς κατοχῆς τῆς ἀλήθειας, πριμοδοτεῖ τὴν ἀλλαγὴ καὶ τὴ μεταστροφή. Ἀποδεικνύεται κατὰ τοῦτο μία μορφὴ θρησκευτικότητας μὲ σημαία εὐκαιρία, ἀπολύτως καιροσκοπικὴ καὶ ἀναξιόπιστη. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο πὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς καλλιιεργεῖται συστηματικᾶ ἢ ἐκκοσμικευμένη (secular) ἀντίληψη περὶ τῆς ἰσότητος-ἰσοδυναμίας τῶν θρησκειῶν. Ἡ τελευταία ὑποστηρίζει ὅτι ὅλες οἱ θρησκευτικὲς παραδόσεις εἶναι ἰσάξιες – ἀποτελοῦν διαφορετικὰ μονοπάτια πὸς ὁδηγοῦν στὴν ἴδια κορυφή, ὅπου βρῖσκεται τὸ ἀπρόσωπο θεῖο. Σὲ πολιτισμικὸ, γλωσσικὸ, δογματικὸ, τελετουργικὸ καὶ συμβολικὸ ἐπίπεδο, ἀναντίρρητα ὑπάρχει τεράστια ποικιλομορφία, ὅμως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ θεωροῦνται ἐπιφανειακά, εὐμετάβλητα καὶ ἐπουσιώδη. Ἀντίθετα, στὸ βαθύτερο καὶ αὐθεντικότερο ἐπίπεδο, πὸς ὅπως εἶδαμε θεωρεῖται ἐκεῖνο τῆς ἄμεσης, μυστικῆς ἐμπειρίας, ὅλες οἱ παραδόσεις θεωρεῖται πὸς ἔχουν ἴσο κῦρος καὶ εἶναι ἱκανὲς νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν πρόσβαση στὸ ὑπερβατικὸ. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος πὸς τὸ συμβολικὸ ἀπόθεμα τῆς ρευστῆς Πνευματικότητας δὲν ὑπάρχουν οἱ ἔννοιες τῆς «Ὁρθοδοξίας» καὶ τῆς «αἵρεσης», οὔτε ἡ ἔννοια τῆς ἀποστασίας, τῆς μετακίνησης δηλονότι ἀπὸ μία θρησκευτικὴ παράδοση σὲ κάποια ἄλλη. Καὶ δὲν ὑπάρχουν, διότι ἡ ἀποστασία καὶ ἡ αἵρεση ἔχουν γίνεαι πλέον κανονικότητα: ἡ συνειδησιακὴ δέσμευση σὲ μία παράδοση εἶναι πὸς θεωρεῖται τώρα προβληματικὴ καὶ δυσφημεῖται ὡς φανατισμὸς, ἐνῶ ἡ διαρκὴς μετακίνηση ἀπὸ τὴ μία παράδοση στὴν ἄλλη ἢ ἡ συγκρητιστικὴ ἐπιλογὴ στοιχείων ἀπὸ διαφορετικὲς παραδόσεις

θεωρείται άπολύτως φυσιολογική, άν όχι και έπιβεβλημένη πρακτική. Παρομοίως, άπουσιάζει πλήρως και ή ίεραποστολική συνείδηση, ό ζήλος τής μεταλαμπάδευσης τής πίστης. Οί πίστεις πλέον δέν ευάγγελίζονται (μαρτυρία) με βαρύ προσωπικό κόστος (μαρτύριο), αλλά πωλούνται με τεράστιο προσωπικό κέρδος, καθώς τó περιβάλλον έντός του όποίου διακινούνται είναι περιβάλλον κατανάλωσης και φαντασμαγορίας: ένα τεράστιο supermarket θρησκευτικών ίδεών, πεποιθήσεων και πρακτικών²⁷. Όποτε τά πάντα στά πνευματικά ζητήματα θεωρούνται ανοιχτά, όλες οί προτιμήσεις του μεταμοντέρνου *homo religious* γίνονται έκ προοιμίου άποδεκτές. Η μόνη αξίωση που δέν έπιτρέπεται νά διατυπωθεί ή νά γίνει άποδεκτή, τó μοναδικό μονοπάτι που δέν όδηγεί πουθενά, είναι ή αξίωση για άποκλειστική κατοχής τής Άλήθειας. Έτσι, ή σχετικιστική και πλουραλιστική προσέγγιση των θρησκευτικών παραδόσεων άποδεικνύεται έξόχως έπιλεκτική και προκατειλημμένη, αφού άποδέχεται μονάχα όσα στοιχεία ή ίδια θεωρεί ότι συμφωνούν ή συμβιβάζονται με τó αίτημα τής άνεκτικότητας και τής συνύπαρξης, ένώ δυσφημεί όλα τά υπόλοιπα ως «φανατικά» ή «παρωχημένα». Μ' άλλα λόγια, άποδέχεται τις διαφορετικές παραδόσεις στον βαθμό που θά πάψουν πλέον νά είναι διαφορετικές, θά ξορκίσουν τήν ριζική άλλότητα και ξενό-τητά τους και θά υίοθετήσουν τή σχετικιστική λογική ως άρθρο πίστεως. Άναπότρεπτα, μιá τέτοια προσέγγιση άπολήγει στον συγκρητισμό. Στοιχεία άπό ποικίλες θρησκευτικές παραδόσεις και πνευματικά περιβάλλοντα έπιλέγονται και άπομονώνονται άπό τó ιστορικοκοινωνικό τους συμφραζόμενο και άναμειγνύονται κατά τó δοκούν με άλλα, τελείως διαφορετικά ή άκόμη και άντιφατικά μεταξύ τους. Σκοπός τής διαδικασίας αύτης είναι νά προκύψουν μορφές ύβριδικών θρησκευτικών ταυτοτήτων, άπόλυτα ρευστών και έλαστικών, προσαρμοσμένων στις έκάστοτε άνάγκες και έπιθυμίες του ύποκειμένου. Η διάχυτη πνευματική κουλτούρα συνεπώς, φέρει στην ίδια τήν κατασκευή της τή σφραγίδα του άγοραίου καταναλωτικού ήθους, καθώς άποτελεί γέννημα τής έποχής κατά τήν όποία ή έννοια τής έλεύθερης άγοράς έχει προσλάβει μυθικές διαστάσεις, όδηγώντας στην καθολική

27. Για τήν έμπορευματοποίηση ως συστατικό στοιχείο τής έναλλακτικής Πνευματικότητας άκρως διαφωτιστική είναι ή άνάλυση των J. Carrette, R. King, *Selling Spirituality: The Silent Takeover of Religion*, Routledge, New York 2005, σ. 123 έξ.

έμπορευματοποίηση τῆς ζωῆς. Διότι δὲν πρέπει νὰ παραβλέπεται τὸ γεγονός ὅτι ἡ σχετικιστικὴ ἀντιμετώπιση τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων εἶναι ἀπολύτως συμβατὴ μὲ τὴν ἡγεμονικὴ ρητορεία περὶ ἀνεκτικότητας καὶ ἀπροϋπόθετης ἀποδοχῆς τῆς ἑτερότητας (tolerance) ποὺ διέπει τὴ μεταμοντέρνα ἰδεολογικὴ σύμβαση, καὶ ἡ ὁποία στὴν πράξη (τουτέστιν, ἀνεξαρτήτως προθέσεων τῶν λογῆς φορέων καὶ ἐκφραστῶν τῆς) ὑπηρετεῖ τὰ πολυεθνικὰ συμφέροντα τῶν νεοφιλελεύθερων οἰκονομικοπολιτικῶν ἐλίτ. Κατὰ τοῦτο εἶναι μιὰ οὐσιωδῶς πολιτικὴ ἀντίληψη, ἡ ὁποία, ἐνῶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαντάζει προοδευτικὴ καὶ μὲ δημοκρατικὲς εὐαισθησίες, στὴν πράξη εἶναι ἀντίληψη ὀλοκληρωτικὴ, καθὼς κατατείνει στὸν φανατισμὸ καὶ στὴ χειραγώγηση τῶν μαζῶν. Διότι, κατὰ τὴν ἰδεολογικὴ χρῆση τῆς, κάθε ἀξίωση μοναδικότητας, ἀποκλειστικότητας καὶ συνεποῦς δέσμευσης πρὸς ὅ,τι ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπόλυτο ἢ ἀληθινὸ δυσφημεῖται ὡς φανατισμὸς, μισαλλοδοξία καὶ ἀνορθολογισμὸς. Τὴν ἴδια στιγμή, ὡστόσο, διαλανθάνει τῆς προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἰδεολογικὴ ἐμμονὴ στὴν κανονιστικὴ τῆς σχετικοποίησης τῶν πάντων εἶναι ἐξίσου φανατικὴ, μισαλλόδοξη καὶ ἀνορθολογικὴ –ιδιαίτερα ὅταν προσλαμβάνει ἡγεμονικὲς διαστάσεις καὶ ὑπαγορεύει πολιτικὲς. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ φανατισμὸς τοῦ μεταμοντέρνου ρελατιβισμοῦ ὑπηρετεῖ τὰ ποικίλα συμφέροντα τῆς νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ἐνῶ ὁ φανατισμὸς ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἀπολυτοποίηση τῆς θρησκευτικῆς ἰδιοπροσωπίας μοιάζει νὰ ὑπηρετεῖ συμφέροντα ἐθνικὰ, τοπικὰ.

Ἡ political correct ἰδεολογία τῆς ἀνεκτικότητας, μ' ἄλλα λόγια, στὸν βαθμὸ ποὺ διαχέεται στὴ σφαῖρα τῆς κουλτούρας καὶ ζητᾶ νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ κοινωνικὸ πεδίο ὡς αὐτονόγη ἀξία, οὐσιαστικὰ δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ εἰσηγεῖται μιὰ ἐκκοσμικευμένη μορφή ἀπολυτοποίησης (ὀλισμὸς), ἡ ὁποία ἔρχεται στὴ θέση τῶν θρησκευτικῶν ἀπολυτοποιήσεων ποὺ ζητᾶ νὰ ἐξοβελίσει.

Δ. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς διάχυσης:

Ἡ μαζικὴ κουλτούρα τοῦ Ἀποκρυφισμοῦ

Ὅλα τὰ παραπάνω προσμαρτυροῦν, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ὅτι μετὰ τὰ μέσσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μιὰ ποιοτικὴ μεταβολὴ Παραδείγματος (Kuhn)

βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη στὸν χῶρο τῆς θρησκείας καὶ τῆς θρησκευτικότητας –μιά ριζική ἀλλαγὴ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται καὶ προσεγγίζει τὸ Θεῖο. Συνοπτικά, τέσσερα εἶναι τὰ θεμελιακὰ πολιτισμικὰ γνωρίσματα τοῦ νέου αὐτοῦ θρησκευτικοῦ Παραδείγματος, τὸ ὁποῖο φέρει, ὅπως εἴπαμε, τὴ σφραγίδα τῆς διάχυτης ρευστῆς Πνευματικότητας:

Πρῶτον, εἶναι προφανὲς ὅτι μιλάμε γιὰ μία μετα-χριστιανική μορφή θρησκευτικότητας, ἐφ’ ὅσον ἀρθρώνεται ἀπὸ πᾶσα ἄποψη στοὺς ἀντίποδες τοῦ χριστιανικοῦ κοσμοθεωρητικοῦ δεδομένου ὅσο καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ – τὰ ὁποῖα καὶ ἐκπεφρασμένα ἀποστρέφεται καὶ ἀπορρίπτει. Τὴν ἴδια στιγμή, ἐπηρεάζει βαθιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τῆς σύγχρονης χριστιανικῆς συνείδησης, ἐτοιμάζοντας τὸ θεωρητικὸ ὑπέδαφος γιὰ τὴν ὀριστικὴ μεθερμηνεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴ βάση ἀξόνων σαφῶς ἐξωχριστιανικῶν (μετα-Χριστιανικὸς Χριστιανισμός).

Δεύτερον, εἶναι μιὰ θρησκευτικὴ *κουλτούρα μετα-νεωτερικῆ*, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι προϋποθέτει ἀπόλυτα τὶς νεωτερικὲς δομὲς καὶ ἀξίες, τὶς ὁποῖες ὅμως ταυτόχρονα ὑπερβαίνει, παροξύνοντας τὶς ἐσωτερικὲς τοὺς ροπὲς πρὸς καινοφανεῖς (ἤτοι, μεταμοντέρνες) κατευθύνσεις.

Τρίτον, ὅσο κι ἂν αὐτὸ φαίνεται παράδοξο, εἶναι μιὰ θρησκευτικὴ *μετα-θρησκευτικῆ*, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι διαρρηγνύει τὶς παραδοσιακὲς θρησκευτικὲς φόρμες καὶ προκρίνει τὴν πολυσυλλεκτικότητα καὶ τὸν ὑβριδισμό στὴν πνευματικὴ ἀναζήτηση, κινούμενη στὴν ἀσαφῆ μεθόριο ἀνάμεσα στὸ θρησκευτικὸ καὶ τὸ κοσμικόν. Ἀπορρίπτει τὶς θεσμικὲς πραγματώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ, μαζί μὲ τὰ ἱερατεῖα, τὰ τελετουργικὰ τυπικὰ καὶ τὰ κλειστὰ συστήματα τῶν προκατασκευασμένων βεβαιότητων, ποὺ συγκροτοῦν τὸν θρησκευτικὸ ὀργανισμό. Γι’ αὐτὸ ἄλλωστε καὶ στὴν παροῦσα ἀνάλυση κάνουμε λόγον περὶ «Πνευματικότητας» καὶ ὄχι περὶ «Θρησκείας», καὶ μάλιστα Πνευματικότητας «Ρευστῆς», τουτέστιν ἀσταθοῦς καὶ χιμαιρικῆς, εὐμετάβλητης καὶ πολυμορφικῆς.

Τέλος, πρόκειται γιὰ μία θρησκευτικὴ *μετα-ἐκκοσμικευμένη*, ἀφοῦ, ὅσο κι ἂν αὐτὸ μοιάζει ἀντιφατικόν, συνιστᾶ (ὑπο)προϊὸν τῆς νεωτερικῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ ταυτόχρονα ἐκπροσωπεῖ τὴν *de facto* ὑπέρβασή της. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι προϋποθέτει καὶ καταφάσκει

ἀπόλυτα τὴν ἐκκοσμικευμένη ἀξιολογία, ἀλλὰ μὲ τρόπο θρησκευτικό –ἐπαναμαγεύοντας τὴν ἴδια τὴν ἀπομάγευσή²⁸.

Τὰ παραπάνω ἐπιμαρτυροῦν ὅτι ἡ Ρευστὴ Πνευματικότητα ἀντιπροσωπεύει καὶ προωθεῖ τύπους θρησκευτικότητας ἀπόλυτα προσαρμοσμένους καὶ συμβατοὺς πρὸς τὶς συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦν στὶς μεταμοντέρνες μαζικὲς μεταδημοκρατίες. Ἀπηχεῖ καὶ δικαιώνει μεταφυσικά τὶς συλλογικὲς ὄντολογικὲς, γνωσιολογικὲς, ἀξιολογικὲς, ἰδεολογικὲς καὶ οἰκονομικὲς προϋποθέσεις τῶν αὐτοποκαλούμενων «ἀνοικτῶν κοινωνιῶν», ποὺ διαμορφώνουν τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ κουλτούρα καὶ ἐνσαρκώνονται μέσα στὶς ἀναρίθμητες ἐπιτελέσεις καὶ μικρο-τελετουργίες τῆς καθημερινότητας (ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ ἀνθρώπινα δικαιώματα, αὐτονομία καὶ αὐτοπροσδιορισμός, σχετικισμός καὶ πλουραλισμός, ἐπιστημονισμός καὶ κυριαρχία τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, νεοφιλελεύθερος χρηματιστηριακὸς καζίνοκαπιταλισμός καὶ ἐργαλειακὴ χρησιμοθηρία, καταναλωτισμός καὶ οἰκολογικὲς εὐαισθησίες κ.ο.κ.). Ἐνῶ ξεκίνησε ἐπαναστατικά στὰ πρῶμα τῆς στάδια (δεκαετία τοῦ '60 καὶ '70), ἐκφράζοντας ἕνα γνήσιο αἴτημα ἀπελευθέρωσης, τόσο ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ θεσμικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ὑποκριτικὲς συμβάσεις τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, ἡ Ρευστὴ Πνευματικότητα κατέληξε στὶς μέρες μας ὅ,τι πιὸ συντηρητικὸ καὶ συμβιβασμένο ὑπάρχει στὸν χῶρο τῆς θρησκευτικῆς συνείδησης. Ἀπλῶς ἔχει ἀντικαταστήσει τὸν παλιό –νεκρὸ πλέον– δογματισμὸ καὶ ἠθικισμὸ τῆς Ἐκκλησίας μὲ ἕναν νέο δογματισμὸ, αὐτὸν τοῦ συγκρητισμοῦ καὶ ἕνα νέο ἠθικισμὸ, αὐτὸν τῆς νεοφιλελεύθερης συναίνεσης. Ἔρχεται μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, νὰ προσφέρει μία καινούργια οἰκουμενικὴ μυθολογία σὲ ἕναν πολιτισμὸ, ὁ ὁποῖος στὸ παρελθὸν εἶχε ἀπωθήσει –καὶ γι' αὐτὸ τόσο ἐπιτακτικὰ χρειάζεται στὸ παρόν– τὸ μυθικὸ στοιχεῖο. Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε διαφορετικὴ ὀρολογία, ἔρχεται νὰ προσφέρει στὴν παγκοσμιοποιημένη οἰκουμένη μία νέα θρησκευτικὴ ἀφήγηση ὅσον ἀφορᾷ τὸ νόημα τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑποκειμενικότητας. Ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι μία ἀφήγηση στατικὴ καὶ παγιωμένη, ὅπως εἶδαμε. Ἀντίθετα, πρόκειται γιὰ ἕνα εἶδος θρησκευτικοῦ λόγου (*religious discourse*), τὸ ἀφηγηματικὸ πλαίσιο τοῦ

28. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὶς τέσσερις αὐτὲς πολιτισμικὲς ποιότητες τῆς Ρευστῆς Πνευματικότητας, ὅπως τὶς ἐννοιολογοῦμε ἐδῶ, βλ. Δ. Μπεκριδάκης, «Ἐναλλακτικὲς Θρησκευτικὲς Ταυτότητες...», ὅ.π., σσ. 222-268.

όποιου χαρακτηρίζεται από μέγιστη έλαστικότητα, διαπερατότητα και πολυμορφία. Μοιάζει να τελει μονίμως υπό εξέλιξη και διαμόρφωση. Περισσότερο λειτουργεί ως έπικοινωνιακή συνθήκη, αφού είναι κατά τέτοιο τρόπο δομημένο ώστε να προκαλεί την αλληλεπίδραση και να δεξιώνεται την έτερότητα και την καινοτομία. Δεν έχει στεγανά όρια, προορισμένα να αποκλείσουν ή να περιορίσουν τὸ διαφορετικό, αλλά αναπτύσσεται ως υποδοχέας και πολλαπλασιαστής τῆς ποικιλίας και τοῦ πλουραλισμοῦ.

Κατὰ συνέπεια, ἀντιλαμβανόμαστε τὴ Ρευστὴ Πνευματικότητα ὡς τὸν μεταμοντέρνο τρόπο τοῦ θρησκευέσθαι *par excellence*. Ἡ Ρευστὴ Πνευματικότητα εἶναι ἡ ἴδια ἡ παλλόμενη θρησκευτικὴ καρδιὰ τῆς μετανεωτερικῆς πολιτισμικῆς συνθήκης. Ἀποδεικνύει τοῦτο καὶ ἡ τεράστια διασπορὰ πὸν γνωρίζουν οἱ ἐναλλακτικὲς θρησκευτικὲς ιδέες σὲ ὅλους τοὺς κοινωνικοὺς χώρους, ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ὑγεία ἕως τὴν τέχνη καὶ τὴ βιομηχανία τοῦ θεάματος καὶ ἀπὸ τὸ διαδίκτυο ἕως τὸν ἀθλητισμὸ. Οἱ χιλιάδες τίτλοι βιβλίων σχετικῶν μὲ «ἐναλλακτικὰ» θέματα, (Γιόγκα, Φένγκ-Σούι, Ὁμοιοπαθητικὴ, αὐτοβοήθεια καὶ αὐτοπραγμάτωση, ποικίλες μορφὲς ψυχοσωματικῆς θεραπείας, Διαλογισμὸς, channeling, θετικὴ σκέψη, μαγεία, Ταρώ, ἀστρολογία κ.λπ.), τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων γνωρίζουν ἐξαιρετικὰ ὑψηλὲς πωλήσεις, οἱ ἀναρίθμητες κινηματογραφικὲς ταινίες καὶ οἱ τηλεοπτικὲς σειρὲς μὲ μεγάλη τηλεθέαση, τὰ εἰδικὰ περιοδικὰ τοῦ ἐναλλακτικοῦ χώρου, πὸν ὀλοένα αὐξάνονται, οἱ ἀναρίθμητοι διαδικτυακοὶ τόποι, τὰ κόμικς, ἡ μουσικὴ καὶ τὰ video-games, πὸν συνθέτουν τὴν πολιτισμικὴ οἰκολογία τῆς νεολαίας, τὰ ἑκατοντάδες σεμινάρια, πνευματικὲς συναντήσεις καὶ θεραπευτικὲς συνεδρίες πὸν συγκεντρώνουν σημαντικὸ ἀριθμὸ συμμετεχόντων, πρόθυμων μάλιστα νὰ καταβάλουν διόλου εὐκαταφρόνητα ποσὰ, σὲ συνδυασμὸ βέβαια μὲ τὴ δράση τῶν Νέων Θρησκευτικῶν Κινημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλήσαμε παραπάνω, συνιστοῦν σημαντικοὺς δείκτες πὸν καταγράφουν τὴν ἰσχυρὴ διείδυση πὸν ἔχει ἡ νέα θρησκευτικὴ ιδεολογία στὴ μαζικὴ κουλτούρα καὶ τὸ θέαμα²⁹. Ἡ

29. Γιὰ τὴ διείδυση τοῦ θρησκευτικοῦ συμβολικοῦ καὶ κοσμοθεωρητικοῦ ἀποθέματος στὶς διάφορες ὄψεις τῆς μαζικῆς κουλτούρας βλ. εἰσαγωγικὰ J. C. Lyden, Er. M. Mazur (ἐκδ.), *The Routledge Companion to Religion and Popular Culture*, Routledge, New York 2015. Εἰδικὰ γιὰ τὴ μουσικὴ, ἐνδεικτικὰ ἐπιλέγουμε ἀπὸ τὴν πολυπληθῆ σχετικὴ

διείσδυση αυτή, με τη σειρά της, έντεινει τη θρησκευτική πολυφωνία και την άπορρύθμιση, διευκολύνοντας τη δημιουργία νέων τάσεων και συνθέσεων, οι οποίες ανατροφοδοτούν με τη σειρά τους το περιβάλλον της Πνευματικότητας. Τρόπον τινά, ή διάχυτη Πνευματικότητα διαμορφώνει τη μαζική κουλτούρα και ταυτόχρονα αναδιαμορφώνεται αντανακλαστικά από αυτήν.

Έπομένως, λόγω της πλουραλιστικής ιδιοσυστασία της, ή Ρευστή Πνευματικότητα δεν είναι απλώς ένας ακόμη φορέας πολυθρησκευτικότητας, αλλά είναι αυτή ή ίδια ή πολυθρησκευτικότητα ένσαρκωμένη. Είναι ο θρησκευτικός πλουραλισμός περιβεβλημένος την αίγλη της ιερότητας, είναι ή θρησκευτική διάχυση, συνύπαρξη, αλληλεπίδραση και πολυμορφία αναγορευμένες σε θρησκεία. Είναι ο κατ'έξοχην χώρος ανάπτυξης πολλαπλών, ρευστών και έναλλασσόμενων θρησκευτικών ταυτοτήτων. Πρόκειται όμολογουμένως για μία πολύ ιδιότυπη και ιδιότροπη θρησκευτική κουλτούρα, καθώς αντιμετωπίζει επίλεκτικά, σχετικιστικά και ειρωνικά τις υπόλοιπες παραδόσεις και ταυτόχρονα ανάγει τον σχετικισμό, τον εκλεκτικισμό και την ειρωνεία σε βασικές αρχές του δικού της *credo*. Έπιζητώντας να ξεφύγει από τον δογματισμό των κατεστημένων θρησκευτικών οργανισμών, οδηγείται με τον τρόπο αυτόν στον μετα-δογματικό δογματισμό μιας ρευστής θρησκευτικής σύνθεσης. Έτσι, εκείνο που εκδιώχθηκε μετά βδελυγμίας από την πόρτα, παρεισέφρησε ύπουλα από το παράθυρο. Μετά από τρεις τουλάχιστον, αιώνες Έκκοσμίκευσης, ο θρησκευτικός ολοκληρωτισμός επέστρεψε στις κοινωνίες του δυτικού κόσμου, φορώντας το προσωπείο ενός ψηφιακού πολυθεϊσμού. Η έπιστροφή αυτή αποτελεί οργανικό κομμάτι της γενικότερης τάσης προς έπιβολή

βιβλιογραφία που υπάρχει το έξοχο: Chr. Partridge, *The Lyre of Orpheus: Popular Music, the Sacred and the Profane*, Oxford University Press, New York 2014 και τον πολύ κατατοπιστικό συλλογικό τόμο: Chr. Partridge, M. Moberg (έκδ.), *The Bloomsbury Handbook of Religion and Popular Music*, Bloomsbury Academic, London 2017. Στην έλληνική σχετική έρευνα της διείσδυσης της πνευματικότητας στη μαζική κουλτούρα, σημαντικές συμβολές αποτελούν τά Δ. Γ. Ουλής, *Ο Διάβολος στο Celluloid: Έξορκισμοί, Πνευματικός Κόσμος και άλλα Άνθη του Κακού στις ταινίες Υπερφυσικού Τρόμου του Χόλλυγουντ*, έκδ. Άρμός, Αθήνα 2021 και Ίω. Ξυδάκης, *Το Καλό και το Κακό στον Κόσμο των Βιντεοπαιχνιδιών*, (άδημοσίευτη διδ. διατριβή), Έθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2018.

μεταμοντέρων μορφών τυραννίας σε όλα τα επίπεδα, με προεξάρχον εκείνο της πολιτικής, οι οποίες όμως δεν μοιάζουν με τις παλιές τυραννίες, αν και είναι πολύ στυγνότερες και δολιότερες εκείνων.

Είδαμε ότι, ως προς τη θρησκευολογική του ταυτότητα, το γιγάντιο ρεύμα της διάχυτης θρησκευτικής κουλτούρας διακινεί πλήθος στοιχείων, που συγγενεύουν ή προέρχονται άπευθείας από την παράδοση του νεώτερου Δυτικού Έσωτερισμού. Μάλιστα, ο Christopher Partridge έχει αποκαλέσει το πολυσύνθετο αυτό πολιτισμικό περιβάλλον με τον ιδιότυπο όρο *Occulture*, που θα μπορούσε να αποδοθεί στα ελληνικά ως «κουλτούρα του Άποκρυφισμού»³⁰. Το νέο στοιχείο στη μεταμοντέρνα αυτή έκφανση του Έσωτερισμού-Άποκρυφισμού, ή μεγάλη διαφορά που υπάρχει από τις άλλες εκδοχές του στο παρελθόν, είναι ότι τώρα δεν είναι πια μιὰ τάση περιθωριακή, δεν αφορά κάποιο κλειστό κύκλο μυημένων, κάποιες ομάδες που κινούνται στα όρια της υποκουλτούρας με ιδιαίτερη έφεση στον μυστικισμό. Αντιθέτως, είναι μιὰ τάση πολιτισμικά κυρίαρχη, αφού γνωρίζει ευρύτατη διάχυση μέσω της μαζικής κουλτούρας και της παγκόσμιας ψηφιακής δικτύωσης. Έπιγραμματικά ο Partridge το διατυπώνει με τη φράση: “Occulture is ordinary” – ή κουλτούρα του Άποκρυφισμού έχει γίνει κανονικότητα³¹.

Οι ιδέες, οι πεποιθήσεις, οι αξίες, οι τάσεις και οι συμπεριφορές που συνθέτουν αυτήν την κουλτούρα, όπως τις αναλύσαμε παραπάνω, διαθέτουν τεράστιο κῆρος και αναγνώριση σε όλα τα πλάτη και τα μήκη της ζωής και της καθημερινότητας των δυτικών κοινωνιών. Γιατί όμως συμβαίνει κάτι τέτοιο; Πεποίθησή μας είναι ότι ο βασικός λόγος της έπιτυχίας τους συνδέεται με το γεγονός ότι πληρούν όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις που διευκολύνουν την αποδοχή τους, σύμφωνα με τη θεωρία της πολιτισμικής διάχυσης, που είδαμε στην εισαγωγή του παρόντος κειμένου. Είναι θρησκευτικά στοιχεία εύελικτα, τα οποία τροποποιούνται εύκολα και προσαρμόζονται στα διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Συνεπώς, παρουσιάζουν ύψηλο βαθμό συμβατότητας και χρηστικότητας για όσους τα υίοθετούν: γίνονται αποδεκτά ως κατάλληλα πνευματικά έργαλεια προς έξυπνρήτηση συγκεκριμένων στόχων (αυτοπραγμάτωση, θεραπεία,

30. Βλ. Chr. Partridge, *The Re-Enchantment of the West: Vol. 1*, ό.π., σσ. 63-184.

31. Βλ. Chr. Partridge, “Occulture Is Ordinary”, στό: E. Asprem, K. Granholm, ό.π., σ. 119.

εὐτυχία, ἐπιτυχία κ.ἄ.). Ἐπιπλέον, ἡ διάχυσή τους διευκολύνεται πρῶτον ἀπὸ τὴν ἀπλότητά τους –ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ εὐκολία μὲ τὴν ὁποία οἱ διάχυτες ιδέες μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ὡς (ἐμπορικά) slogan, π.χ. “Explore your Inner Self”, “Get Enlightened”, “Impossible is Nothing”– καὶ δεύτερον ἀπὸ τὸν τύπο κοινωνίας πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνονται, αὐτὸν τῆς φιλελεύθερης ἀστικῆς (μετα)δημοκρατίας δυτικοῦ τύπου, ἢ ὁποία εἶναι ἱστορικὰ ἀνεκτικὴ καὶ ἀνοικτὴ στὴ διακίνηση ιδεῶν καὶ πρακτικῶν, ἰδιαίτερος στὶς παροῦσες συνθήκες κοσμοπολιτισμοῦ καὶ παγκοσμιοποίησης. Οἱ πολῖτες τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν εἶναι κατὰ τεκμήριο ὑψηλότερου βιοτικῶ ἐπιπέδου ἀπὸ ὅ,τι ἡ πλειονότητα τῶν πολιτῶν τοῦ πλανῆτη, διαθέτουν μιὰ μακρὰ παράδοση ἀνοχῆς ἔναντι τῆς ἑτερότητας καὶ ἀποδοχῆς νέων ιδεῶν. Μετὰ ἀπὸ τρεῖς σχεδὸν αἰῶνες νεώτερης Ἐκκοσμίκευσης καὶ ἀδιάπτωτης τεχνοεπιστημονικῆς προόδου, ἀπορρίπτουν πρόθυμα τὸν δογματισμὸ καὶ τὶς ἐμμονές στὶς ἀξίες τοῦ παρελθόντος, τὶς ὁποῖες θεωροῦν παρωχημένες καὶ τροχοπέδη τῆς ἀνάπτυξης. Ἔχουν παιδαγωγηθεῖ νὰ εἶναι ἀνθεκτικοὶ στὶς ἀλλαγές καὶ τοὺς νεωτερισμούς, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιδιώκουν διαρκῶς τὴν καινοτομία σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς· ἐπομένως καὶ στὸν τομέα τῆς θρησκείας καὶ τῆς πνευματικότητας. Ἡ μαζικὴ κουλτούρα καὶ τὰ πανίσχυρα ψηφιακὰ δίκτυα τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν ἐγγυῶνται τὴν ὁρατότητα τῶν ἐσωτεριστικῶν/ἀποκρυφιστικῶν ιδεῶν (κυριολεκτικά, κάνουν τὸ ἄλλοτε ἀπόκρυφο παγκόσμια ὁρατό!), ὥστε οἱ τελευταῖες νὰ διαχέονται μολυσματικὰ στὸ κοινωνικὸ σῶμα καὶ νὰ διαμορφώνουν ἓνα καθεστῶς μίμησης καὶ γενικευμένης συναίνεσης.

Μέσα ἀπὸ τὴν παραπάνω διαδικασία προκύπτουν τὰ ἡγεμονικὰ θρησκευτικὰ ἀφηγήματα τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Τὰ ἀφηγήματα αὐτὰ καθίστανται, μὲ τὴ σειρά τους, στοιχεῖα δομικὰ τοῦ Βιοκόσμου τῶν ὑποκειμένων. Στὴ φαινομενολογία τοῦ Husserl, ὁ ὅρος «Βιόκοσμος» (Lebenswelt) ἔχει τὴν ἔννοια τῆς ὑποκειμενικῆς κατασκευῆς τοῦ νοήματος τῆς πραγματικότητας. Πρόκειται γιὰ τὸ σύνολο ἐκείνων τῶν στοιχείων τῆς συνείδησης, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλῶς ιδέες ἢ θεωρητικὲς ἀναπτύξεις, ἀλλὰ βιωμένες ἐπιτελέσεις. Οἱ τελευταῖες συνδέονται μὲ νοηματοδοτήσεις, ἐρμηνείες καὶ ἀντιλήψεις προερχόμενες ἀπὸ τὸ εὐρύτερο πολιτισμικὸ, θρησκευτικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ ὑποκειμένου – καὶ τὶς ὁποῖες τὸ ὑποκείμενο ἐπεξεργάζεται καὶ

αφομοιώνει δημιουργικά, κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης του έαυτού του. Κοντολογίς, ο Βιόκοσμος συνθέτει την υποκειμενική πρόσληψη της αντικειμενικής πραγματικότητας ως βιωμένης εμπειρίας – και κατά τούτο συγγενεύει με την ανθρωπολογική έννοια του *Habitus* (Bourdieu). Στην επικοινωνιακή θεωρία του Habermas, ο βιόκοσμος των υποκειμένων συνιστά ένα πλαίσιο οικειοθελούς συμμόρφωσης και συμφωνίας με την εκάστοτε ήγεμονική αφήγηση. Και τούτο, διότι αποτελεί το πεδίο έκθεσης του υποκειμένου στον ιδεολογικό ιμπεριαλισμό της εξουσίας, ή οποία μέσω της προπαγάνδας των Μ.Μ.Ε. και των κοινοτοπιών της μαζικής κουλτούρας χειραγωγεί τη συνείδηση και απεργάζεται τη συναίνεση³².

Με τον ίδιο τρόπο επιδρώντας, αποικίζοντας δηλαδή τον Βιόκοσμο του υποκειμένου, οι διάχυτες θρησκευτικές ιδέες της κυρίαρχης θρησκευτικής κουλτούρας που περιγράψαμε (Occulture) πυροδοτούν διαδικασίες που συντείνουν στον σχηματισμό μιᾶς ρευστής ως προς τὰ ἐπιμέρους στοιχεία της, ἀλλὰ ἐσωτεριστικής ως προς τὸν γενικό της προσανατολισμό, ἀτομικῆς θρησκευτικῆς ταυτότητας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, ἡ Ρευστὴ Πνευματικότητα λειτουργεῖ πλέον ὡς πλαίσιο ἐπανερμηνείας τοῦ ἴδιου τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου στὸ σύνολό του. Ὡς ἐκ τούτου, ἀναπόφευκτα θέτει τοὺς ὅρους καὶ γιὰ τὴν ἐπανερμηνεία καὶ τῆς ἐκάστοτε παραδοσιακῆς θεσμικῆς θρησκείας (τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ χώρα μας), ἐπηρεάζοντας ἑμμεσα μὲν ἀλλὰ καταλυτικὰ τὸν τρόπο πὸ τὰ ἴδια τὰ μέλη της κατανοοῦν καὶ βιώνουν τὴν πίστη τους. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐπηρεάζει τὸν τρόπο πὸ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία θεολογεῖ καὶ ἀντιλαμβάνεται τὴν πίστη της, τὴ θέση καὶ τὴν ἀποστολή της μέσα στὴν ἱστορία. Δὲν μιλοῦμε ἐδῶ γιὰ μιὰ διαδικασία ἀπο-χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ διαδικασία ἐπανα-χριστιανισμοῦ, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανισμὸς ἐπαναπροσδιορίζεται ὡς πρὸς τὴ θρησκευτιολογικὴ του ταυτότητα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἀξονικὲς παράμετροι τῆς διάχυτης Πνευματικότητας, ὅπως τὶς ἀναλύσαμε παραπάνω (μυστικισμὸς, ψυχολογισμὸς, ἐπιστημονικοφάνεια, χρησιμοθηρία, θεραπευτισμὸς, ἐξατομικευμένη θρησκευτικότητα, οἰκοπαγανισμὸς

32. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ *Βιοκόσμου* καὶ τὴ σχέση της μὲ τὶς διαδικασίες διαμόρφωσης τῆς υποκειμενικῆς ταυτότητας βλ. ἀναλυτικὰ Η.-Η. Gander, *Self-Understanding and Lifeworld: Basic Traits of a Phenomenological Hermeneutics*, μετὰφρ. R. T. Drake, J. Rayman, Indiana University Press, Bloomington 2017.

και άναμαγευμένος φεμινισμός, συγκρητιστικός πλουραλισμός και έκλεκτικισμός) συνέχουν πλέον σε σημαντικό βαθμό τή θρησκευτική έμπειρία και έκφραση τής μεγάλης μερίδας όσων αυτοπροσδιορίζονται ως «Χριστιανοί» –άνεξαρτήτως όμολογιακής ένταξης. Μιά ματιά στη λαϊκή θρησκευτικότητα που διακινείται μέσω των media, αλλά και στην έκλαϊκευμένη ψυχοθεραπευτική φευτοθεολογία που κατακλύζει τις προθήκες με τὰ εύπώλητα των βιβλιοπωλείων άρκει για να άποδειχθεί του λόγου τὸ άληθές.

Ἡ ρευστή Πνευματικότητα θέτει, λοιπόν, σε μεγάλο βαθμό τους όρους για τή ριζική επανεργηνεία τής μεγάλης θρησκευτικής παράδοσης του Δυτικού κόσμου, τής Χριστιανικής. Και οί όροι αυτοί είναι όροι έτεροκαθορισμοῦ: ὁ ρευστός μεταμοντέρνος Χριστιανισμός κατανοείται πλέον στη βάση παγανιστικών, έσωτεριστικών, άποκρυφιστικών –και άπωανατολικών– αντίληψεων. Ἐν πολλοῖς, έχει γίνει ένας Χριστιανισμός καθαρά μετα-Χριστιανικός. Συμπέρασμα: ὁ άλλοτε έκκοσμηκευμένος και άπομαγευμένος Δυτικός πολιτισμός ύφίσταται μία δυναμική και ραγδαία άπο-εκκοσμίκευση και επαναμάγευση. Ὅμως, ἡ θρησκεία που έπιτελεῖ αὐτήν τήν επαναμάγευση δέν είναι πλέον ὁ Χριστιανισμός, αλλά ἡ διάχυτη άποκρυφιστική Πνευματικότητα.

SUMMARY

The Elementary Forms of the Diffused Religious Life

By Dimitrios Bekridakis, MA
National and Kapodistrian University of Athens

This article explores ways to think of religious diffusion in contemporary western societies using the concept of new or alternative spirituality, which it redefines as liquid or diffused spirituality. This type of spirituality seems to flourish within a liquid postmodern cultural milieu. It is based on the proliferation of broadly esoteric ideas and practices, which are combined to create a vast reservoir that is constantly feeding and being fed by popular culture and reshapes the religious lifeworld of the individuals. Four features of diffused, liquid spirituality

are discerned. The first is the strong post-Christian character of this type of religious consciousness. The second is its distinctive post-Modern cultural identity. The third is the oxymoron of a post-Religious religiosity that prefers hybridism and strives to bridge the gap between the religious and the secular. Representing a confluence of secularization and sacralization, diffused spirituality is also a post-Secular type of religion. It is a (by)product of modern secularization and at the same time de facto invalidates some of its fundamental presuppositions. Attention is also drawn to the fact that although the diffused, liquid spirituality averse most of the traditional values of religion –Christianity, in particular– it plays a rather conservative role in the life of the individuals, in the sense that it eagerly promotes the postmodern therapeutic ethos of narcissism and consumerism, surrounding with metaphysical aura the hegemonic discourses, trends and values of post-democratic mass societies.